

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ – ИСТОРИЈА

Чика Љубина, Београд

ЗАВРШНИ РАД
АЗБУКОВАЧКИ СРЕЗ (1918-1941)
СОЦИЈАЛНЕ СТРУКТУРЕ И ДРУШТВЕНЕ ПРОМЕНЕ

Ментор:

Студент:

Проф.др. Александар Животић

Љубомир Јевремовић ИС 14/58

Београд, септембар 2021

САДРЖАЈ

1. Предговор.....	4
2. Економско – социјална обележја.....	6
2.1. Општи поглед на послератно село у азбуковачком срезу.....	6
2.2. Оруђа за обраду земље.....	9
2.3. Воћарство.....	10
2.4. Задружни покрет у азбуковачком срезу.....	11
2.5. Исхрана на селу.....	13
2.6. Занимања становништва Љубовије између два светска рата.....	14
2.7. Списак трговачко – занатских радњи и занимања у Љубовији 1920-1930.....	16
2.8. Списак фамилија варошице Љубовија из 1923. године.....	18
2.9. Слом светске берзе и одједи слома на азбуковачком селу – јавни радови.....	20
3. Грађанске политичке странке и њихова активност.....	25
3.1. Опште стање након Великог рата.....	25
3.2. Структура политичких партија у срезу азбуковачком.....	28
3.3. Диктатура и њени одједи у срезу азбуковачком.....	29
4. Револуционарни покрет у срезу азбуковачком од 1918 до 1941. године.....	36
5. Културно–просветне и здравствене прилике у срезу азбуковачком.....	39
5.1. Опште стање школске имовине након завршетка рата.....	39
5.2. Спортска и културна удружења.....	41
5.2.1. Фудбалски клуб „Браћа А. Васић“ из Љубовије.....	42
5.2.2. Ловачко удружење „Баурић“	44
5.2.3. Срески расадник.....	44
5.2.4. Удружење ратника Првог светског рата у Љубовији и његове активности.....	45
5.2.5. Удружење опанчара у Љубовији.....	48
5.2.6. Женска радничка школа у Љубовији.....	49
5.2.7. Азбуковачко учитељско удружење.....	49
5.2.8. Задружна удружења у Азбуковици.....	50
5.2.9. Соколско друштво у Љубовији.....	51
5.3. Здравствене прилике у срезу Азбуковачком.....	52

5.4. Полне болести у азбуковачком срезу.....	52
6. Грађевински подухвати љубовијске варошице у међуратном периоду.....	53
6.1. Градња моста у Љубовији.....	53
6.2. Градња Храма Светог Преображења Господњег у Љубовији.....	56
6.3. Изградња „Хидроелектране“ у Љубовији.....	59
7. Одједи априлског рата у азбуковачком срезу и окупација.....	60
7.1. Усмено сведочанство из Доње Буковице код Љубовије.....	61
7.2. Борбе код моста на Старој Љубовији и пад азбуковачког среза под немачку окупациону власт.....	63
6. Поговор.....	66
7. Извори и литература.....	67

ПРЕДГОВОР

Подручје Општине Љубовија се налази на крајњем западном делу Србије. Територија Општине је у саставу крупније регионалне административне јединице Мачванског округа, коме гравитира у економском, привредном и културном погледу. Западну границу територије Општина Љубовија представља река Дрина (граница Србије), са источне стране налазе се општине Ваљево и Осечина, на северу се налазе општине Крупањ и Мали Зворник, док на југу овог подручја границу представља Општина Бајина Башта. Заузима положај између 44. и 45. степена северне географске ширине и 19. и 20. степена источне географске дужине. Област је претежно брдско-планинска, док се мањи делови равничарских и брежуљкастих терена налазе у долини реке Дрине. Општина Љубовија са 27 насеља спада у ред економски неразвијених подручја. С обзиром на оријентисаност становништва на пољопривредну производњу, у укупном дохотку пољопривреда заједно са шумарством, ловом и водопривредом учествује са 50,8%, прерађивачка индустрија 23,20 %, трговина 3,59 %, грађевинарство 3% и остале делатности са 19,5 %. Општина Љубовија је неразвијена општина са слабо развијеном привредом, као и малим приходима и улагањима у развој привреде. Уредбом о утврђивању јединствене листе развијености региона и јединица локалне самоуправе за 2012. годину општина Љубовија разврстана је у четврту групу развијености општина, односно јединица локалне самоуправе. Према резултатима пописа из 2011. године општина има 14.469 становника, 27 насеља просечне величине око 536 становника и захвата површину од 356 км². Град Љубовија је центар Општине са 3.929 становника. Густина насељености општине је око 40,6 становника по км². У односу на претходни попис из 2002, када је број становника био 17.052 становника, ово представља пад већи од 15%. Љубовија као град истоимене општине према попису из 2011. године имала је 4.130 становника (према попису из 2002. било је 3.663), од тога била су 3.124 пунолетна становника, а просечна старост становништва износи 35,2 године. У насељу има 1.315 домаћинстава а просечан број чланова по домаћинству је 3,11. Што се тиче грађе неопходне за проучавање локалне историје Општине Љубовија, овде ћу угрубо поменути

следеће адресе: Међуопштински историјски архив у Шапцу (Фонд Азбуковачког намесништва 1836-1915, Начелство округа Подрињског), Архив Србије (фондови Министарства просвете и црквених дела, Министарства унутрашњих дела, Управе грађевине, Књажеве канцеларије...), Архив Југославије (више фондова од 1918. године), као и Архив Српске православне цркве у Београду, а постоји велики број изворних докумената која се односе на целокупан живот у Срезу азбуковачком. Документи су приступачни истраживачима али су писани тешко читљивим рукописом и првенствено се односе на дописе надлежних законодавних, црквених, војних и судских власти на релацији општина – начелништво Среза азбуковачког, са и преко Окружног начелништва и са надлежним министарствима. Документи су врло слабо коришћени за истраживање и публикавање, али и нема неког већег интересовања за то. Увид у доступну архивску грађу Архива Србије, Архива Југославије и историјских архива у Шапцу и Ужицу, даје донекле прецизније податке о грађанском, црквеном, културном, просветном и другим облицима живота у Азбуковици, од момента оснивања среза до почетка Другог светског рата. Документи су општа изворна грађа настали у времену када су писани (од 1836. године) и коришћени су изрази и појмови који су тада били у општем оптицају код народа и државних институција. Примера ради, увидом у Фонд МИА Шабац, можемо наћи следећи податак који датира од 11. јануара 1836. године, одакле сазнајемо да је Капетанија азбуковачка бројала 17 села и то: Дрлаче 32 куће са 53 пореске главе, Кошље 52 куће са 74 главе, Торник 23 куће са 35 глава, Грчић 43 куће са 96 глава, Љубовића 79 кућа са 106 глава, Азбуковица 162 куће са 232 главе, Леовић 30 кућа са 40 глава, Оровица 92 куће са 76 глава, Читлук 78 кућа са 89 глава, Драгодол 27 кућа са 43 главе, Гуњаци 66 кућа са 76 глава, Царина 87 кућа са 120 глава, Рујевац 49 кућа са 40 глава, Постоње 30 кућа са 34 главе, Селанац 22 куће са 27 глава, Црнча 48 кућа са 96 глава и Вољевци 40 кућа са 96 глава. Укупно у Азбуковачкој капетанији било је 916 кућа са 1.220 пореских глава. Архивска грађа, горе поменутог Фонда, даје драгоцену представу историјског развоја варошице Љубовија од 1836 па све до прве половине 20-тог века, што је делимично тема овог рада.

ЕКОНОМСКО–СОЦИЈАЛНА ОБЕЛЕЖЈА

2. 1. Општи поглед на послератно село у азбуковачком срезу

У периоду између два светска рата азбуковачки срез, као део подринског округа, а од 1922. године подринске области, захватао је површину од 448 км². На овом, већим делом брдовитом и каменитом терену, према првом послератном попису становништва од 31. јануара 1921. године, живело је 19 563 становника (9152 мушкарца и 10411 жена).¹ Десет толика касније, приликом пописа становништва од 31. марта 1931. године, у азбуковачком срезу било је 26 280 становника (12 738 мушкараца и 13 542 жене).² Очито је да се број становника у овом периоду знатно повећао, чак за 40,06%, што значи да је годишња стопа раста износила око 4%. Иако се тадашњи прираст становништва у односу на период од 1890. до 1910. године скоро удвостручио, током овог десетогодишњег раздобља азбуковачки срез ни 1931. године по броју становника није достигао 1910. када је у њему живело 27 673 становника.³ Упоредимо ли, пак, овај број становника са бројем становника из 1921. године, видећемо да је он већи чак за 41,45%. Ово је најбољи пример катастрофе Азбуковице у првом светском рату. Подацима о занимању становништва азбуковачког среза ми располажемо тек на основу пописа од 1931. године. Према овом попису на привредно активна лица отпада 10 714, или 40,76% од укупног становништва док је издржаваних било 15566 лица, или 59,24%.

У најамном односу било је свега 135 лица, или 1,26% свих активних становника, док је радничког становништва (радници и шегрт) било 126 односно 1,18%.

Очигледно је да је најраспрострањенија привредна грана у азбуковачком срезу

¹ Дефинитивни резултати пописа становништва Краљевине СХС од 31. Јануара 1921. године, књ. 1, Сарајево 1932.

² Дефинитивни резултати пописа становништва у Краљевини Југославији од 2. Фебруара до 31. марта 1931. године, књ. 1, Београд 1937.

³ Дефинитивни резултати пописа становништва и стоке у Краљевини Србији од 31. јануара 1910. године, књ. 1, Београд 1911.

пољопривреда, јер се њоме бави 10 263 лица, односно 95,79% укупно привредно активног становништва. С обзиром на то да се од пољопривреде у овом срезу држава још 15 018 становника, онда ћемо доћи до закључка да у Азбуковици 96,19% становника зависи од пољопривреде, што је за 16,89% више него у Србији, а за 6,49% више него у целом подринском округу. Све ово азбуковачком срезу даје изразито пољопривредни карактер и његово становништво, у одсуству других привредних грана (индустрије, занатства и трговине), ставља у искључиву зависност од стања пољопривреде.

Велике људске жртве које је азбуковачки срез претрпео у првом светском рату имале су за последицу и знатно смањење мушке радне снаге. Услед тога, у знатном броју случајева, терет ношења домаћинства на своја леђа узима жена. Она је сада, поред тога што је мајка и домаћица, главна а често и једина рада снага. У прилог овоме говори и податак да 35,88% приредио активш шша отпада на жене.

Рат је донео и огромне материјалне штете због разарања кућа и економских зграда, пљачкања пољопривредног штвентара и покућства, страдања и одвођења стоке и сл. Примера ради, колико је смањен сточни фонд најбоље показује попис из 1921. године. Иако је од краја рата па до пописа прошло више од две године, он је, у односу на попис из 1910. године, регистровао смањење свих врста стоке осим говеда, које је сељак морао да набавља за обраду земље.

Неравномерност у подели газдинстава према величини поседа и овде је достигла знатне размере: 1421 газдинство од 0,01 до 5 ха, или 39,27 % укупно пописаних пољопривредних газдинстава држи у својим рукама 4340 ха земље, тј. 14,40% од површине свих поседа. С обзиром па то да је просечно газдинство у Азбуковици имало око 7 чланова, то је па једног становника ових газдинстава долазило само 43,63 ара, док је на 100 ха површине живело 227,74 становника. Нарочито је био тежак положај сеоског пролетеријата (власници поседа до 2 ха), јер је на једног становника просечно долазило око 17 ари, а на 100 ха долазило је 580,88 становника. Овакво становништво је редовно морало да одлази у најам, било у сам срез или ван њега. С тога је и веома мали број најамних радника (радници, надничари и слуге) у пољопривреди. Према попису из 1931. Године, било је свега 122 најамна радника, што је, вероватно, последица времена вршења пописа, јер још нису били почели пољопривредни радови. Ово потврђује податак да је у

јулу 1939. године у срезу било 540 оних који су служили као професионална ратарско–сточарска радна снага.⁴

Средње сељаштво, газдинства од 5 до 20 ђа, броји 1987, односно 54,90% од свих пописаних пољопривредних газдинстава, а захвата површину од 1 934 ха, или 64,66% укупне површине среза, са густином насељености од 71,86 лица на 100 ха. С обзиром на доста слаб квалитет земљишта у азбуковачком срезу, можемо констатовати да је средњи посед био пренасељен, што, заједно са ситним поседом, значи да је Азбуковица аграрно пренасељена.

Поред ситних и средњих следећа категорија су крупни поседи, газдинства преко 20 ха, на њих отпада свега 5,8300 пољопривредних домаћинстава и 20,84% укупне површине. Она су и знатно мање насељена, те на 100 ха долази свега 23,68 становника.

Иако и у азбуковачком срезу постоји диспропорција у погледу настањености пољопривредног становништва, имовинска поларизација је, због слабе привредне развијености краја, овде слабије изражена него у осталим деловима подринског округа. Примера ради, у Посавотамнави на газдинства до 2 ха отпада 22,29% , или за 12,35% више него у Азбуковици. Истовремено број средњих поседа у Посавотамнави је за 13,49% мањи од исте категорије у азбуковачком срезу.⁵

Екстензивна пољопривреда манифестовала се кроз примитивну и потпуно нерационалну обраду земљишта. Ћубрило се једино стајњаком, али »услед јаког нагиба земљишта често се дешавало да за време јаких киша снесе ђубре и ораницу из стрмих њива“.⁶ Брдовитост и кршевитост терена основни су узрок што су на овом простору савремене машине веома мало употребљаване. Тако у једном новинском чланку из 1940. године, Азбуковчанима се каже: »Знају они да доле у равници има неких машина што се зове вршалица, знају и за ветрењаче и за све оне друге „швапске“ направе намењене ратару. И жуде за њима. Али ето беспуће не да тим мештанима да у овим крајевима замене људску снагу“.⁷

⁴ Архив БиХ, КЕУ ДБ, пов4920/39.

⁵ П. Јосић, Посавотамнава, Међуратни период; Шабац 1983, 280.

⁶ Правда 1940, бр. 12 907, 7.

⁷ Архив БиХ, КЕУ ДБ, пов-1320/40.

2. 2. Оруђа за обраду земље

Све до другог светског рата у целом срезу није било ни једног таквог оруђа, те се земља обрађивала запрегама. Међутим, због знатног броја ситних поседника 1939. године 1205 или 31,66% домаћинстава није имало ни запрегу, док плуга, као основног оруђа није имало 1 357, или 35,66% домаћинстава." О примитивности земљорадње и економској слабости сељаштва говори број и врста употребљених оруђа, као и број таквог оруђа које недостаје у целом срезу за обраду земље у 1939. години, служиле су следеће справе: плугова гвоздених 398, плугова полугвоздених 1844, дрљача гвоздених 50, полугвоздених дрљача 2 500, дрвених дрљача 1 200, сејалица за пшеницу 3, сејалица за кукуруз 250, ручних вршалница 36, парних вршатца 6, моторних вршалница 4, прскалица 50, дрвених ваљака 40. Истовремено у срезу је недостајало: гвоздених плугова 825, копачница 746, сејалница за пшеницу 112, сејача за кукуруз 625, ручних вршалица 122, парних вршалница 14, моторних вршалница 3, тријера 87, жетелица 16 и ветрењача 467.⁸

Резултати екстензивне земљорадње били су веома ниски приноси сејаних култура. Међутим, послератна оскудница у животним намирницама, праћена високим ценама на домаћем и на страном тржишту, стимулисала је сељаке на већу производњу. Азбуковачки сељак је ово могао да оствари једино проширењем обрадиве површине. С обзиром на то да не располажемо подацима о повећању пољопривредне површине до 1929. године у самом срезу, вероватно је да се она повећавала нешто слабијим ритмом него у осталим крајевима подринског округа, где је оно од 1922. до 1928. године износило 16,18%, а оранице 20,29%.⁹

У периоду од 1929. до 1940. године пољопривредна површина у азбуковачком срезу повећала се од 24 968 ха на 29 399 ха, тј. за 17,74%. У истом периоду површина оранице

⁸ Јосић П., н. д., 299.

⁹ Исто . У периоду од 1929. до 1940. године у Азбуковици је просечан годишњи принос повртарских усева износи: пасуљ 5 247 тс; кромпир 7 255 тс; наприка — 155 тс; купус — 1694 тс; парадајз 588 тс. У истом овом периоду нарочито је значајно увећање засејаних површина индустријским биљем, што се, превасходно, односи на дуван. Површине засејане конопљом увећане су 1940. године у односу на 1929. годину за 26, 9% Лан је сејан на површини која је била већа за 46%, док су површине засејане дуваном увећане чак за 358%.

повећала се од 14 076 ха на 17 955 ха, или за 27,55%. у односу на Посавотамнаву ово повећање је нешто ниже, јер је у њој пољопривреда површина повећана за 26,59%, а ораница за 33,87% што је само још један показатељ пасивност и слабије привредне развијености Азбуковице. Посматрајући кретање пољопривредне површине "оранице у овом дванаестогодишњем периоду, веома се лако запажа да се у периоду економске кризе површине смањују, с обзиром на све мању потражњу пољопривредних производа и све нижу цену, међутим, већ од 1934. године пољопривредне површине и оранице су у сталном порасту.

Очигледно је да су највеће површине засејане житарицама док се сточном биљу посвећује мала пажња, иако је сточарство поред земљорадње најважнија грана пољопривреде. Од индустријског биља гајиле су се: лан, конопља и дуван. Међу повртарским биљем на првом месту су: парадајз, паприка, купус, пасуљ, кромпир и сл.¹⁰

С обзиром на значај за исхрану становништва као и на промет, улогу у унутрашњој и у међународној трговини, највеће површине засејане су биле пшеницом и кукурузом. У односу на равничарске крајеве Подринског округа, где се више гајила пшеница, у Азбуковици је преовлађивао кукуруз, којим је, у овом дванаестогодишњем периоду, просечно засејавано 42,35% оранице, док је тај проценат пшенице износио 26,95%. Од укупне производње свих житарица годишње. у овом периоду, на кукуруз је отпадало 51,02%, на пшеницу 26,41%, док је од осталих житарица овас са 20,90% био на трећем месту, а раж и јечам у укупној годишњој производњи су учествовали са 0,84%, односно 0,83%.

2. 3. Воћарство

Азбуковица је један од значајнијих воћарских, првенствено шљиварских, крајева. У њему је просечан годишњи број стабала оволики: шљиве око 272 203, јабуке 42 346, крушке 17 494 и ораха 23 752 стабла. Поред овог воћа доста мање се гаје вишње, трешње и кајсије, док је виноградарство у срезу веома слабо развијено. Док су стабла јабука и ораха у сталном утоку током овог периода. дотле се стабла шљиве

¹⁰ Подаци су дати према објављеним статистичким публикацијама Министарства пољопривреде: Обраћена земља и жетвени приноси у 1929,1930,1931 и 1932 години, Београд, Министарство пољопривреде и вода, 1930,1931,1932 и 1933.

од 1930. до 1933. године смањују за 56,22%. Нема сумње да је штапа ваш у овом срезу нанела велике штете воћњацима под шљивом. Током 1931. и 1933. године су и веома ниски приноси али су зато 1932. и 1934. рекордне по приносима, те је бар донекле ублажена штета настала пропадањем великог броја стабала. У периоду од 1933. до 1940. очигледан је стални, али доста пали пораст броја стабала. који у овом периоду износи 64,86%, или 9,26% трешње и док је број стабала у сталном порасту, принос варира, од рекордних 25 кг по стаблу 1934 па до најнижег од 0,60 кг 1940. године.

Највећи део рода шљива се сушио, а остатак се користио за печење ракије, кување пекмеза, док је сирова шљива доста ретко продаване. Услед овога, у срезу је 1939. године било 2686 сушница, што значи да је чак 70,5900 домаћинстава имало сушнице (2 670 домаћих сушница, 12 систем-Стојковић и 4 систем-Главинић)¹¹, што представља највиши проценат у целој Дринској бановини. Према извештају среског начелника, почетком 1940. године у срезу постоји 1090 казана за печење ракије, 26 те је опет азбуковачки срез међу првима у Бановини. С обзиром на изречену констатацију о екстензивности пољопривреде у азбуковачком срезу, посебно њених најважнијих грана (ратарства, сточарства и воћарства), није тешко закључити да Бановински воћни расадник у Љубовији и срески пољопривредни референт нису могли много да утичу на поправљање тог стања. Предавања управника расадника и среског референта нису била од веће користи, јер сељак их је слушао, али је радио по своме. Највећа корист била је од разних пољопривредних течајева и курсева који су окупљали, углавном, омладину, као и од издавања садница разног воћа. Тако је расадник у току 1938/39. године издао 6271 садницу.¹²

2. 4. Задружни покрет у азбуковачком срезу

Колико је азбуковачки сељак прихватио новине сведочи и веома слабо развијен **задружни покрет**. Сеоске патријархалне задруге задржале су се овде у знатном броју све до почетка другог светског рата, док је у 14 земљорадничких задруга, колико их је било

¹¹ Обрадовић М., н. д 8

¹² Исто, Пољопривредно одељење, сиг-1648/40.

уочи другог светског рата, било уписано веома мало чланова. Узроке слабом прихватању земљорадничког задругарства треба тражити у чињеници да су све задруге, изузев Месне задруге за пољопривредни кредит у Пецкој, основане после 1928. године.¹³ Дакле, онда када се задругарство, после јагодинског конгреса, преоријентише од заштитника ситног сељачког поседа у задругарство коме Трговачки и кредитни послови постају основни циљ. Због тога оно постаје Интересантно за богатије сељаке, који у задругама виде могућност за постизање материјалних и политичких циљева. Задругари су се, углавном, кредитирали из својних улога, што су богатији користили, јер су давали и веће улоге, а кредите нису узимали, већ су их давали сиромашнијима и на тај начин их везивали за себе.

Од девет месних задруга за пољопривредни кредит њих 8 је формирано 1928. и 1929. године, 11 то у: Грачаници, Драгодолу, Оровици, Гуњацима, Горњој Буковици, Дрлачама, Читлуку и Узовници. Поред њих, 1931. године у Узовници и 1932. године у Оровици формиране су набављачко-потрошачке задруге. Среска земљорадничко-воћарска задруга у Љубовији формирана је 1932. године, Среска земљорадничко-сточарска задруга 1935. године. У Љубовији је такође од 1930. године постојала Пољопривредна подружина¹⁴. У свим овим задругама 1937. године било је свега 1 327 задругара.¹⁵ Ако имамо у виду да су поједина лица чланови више задруга, онда је тај број још мањи.

Од три произвођачке задруге најбоље је радила Пољопривредна подружина која је 1939. године имала 462 члана. Она је набављала разне семе, плави камен, дувански екстракт и разне пољопривредне справе. Новембра 1939. године приредила је и воћарско-ратарску изложбу, за коју је и од Краљевске банске управе добила на име помоћи 3 000 динара.¹⁶

Овако организовано земљорадничке задругарство у азбуковачком срезу није могло да поправи економску моћ његовог становништва. Колико је оно било сиромашно, поред осталог, показују нам и услови његовог становања. Према подацима из 1939. године од 3432 куће циглом је зидано свега 252, или 7,34%, ћерпичом 591, односно 17,22%, а од разног другог материјала било је 2 589, тј. 75,4300 кућа. Дакле, више од 3/4 кућа биле су разне шеперуше и друге примитивне куће. Истовремено, само 484 (12,72%) домаћинстава

¹³ Исто, Пољопривредно одељење, сиг-8298/38.

¹⁴ Исто

¹⁵ Исто

¹⁶ Исто, пов-1320/40.

је имало пагосану собу, 348 (9,14%) их је имало нужник, док је свега 1776 (46,67%) домаћинстава употребљавало шпорет. Кревет у кући имало је свега 2 408 (63,28%) домаћинстава.¹⁷

2. 5. Исхрана на селу

Још један израз економске слабости и сиромаштва азбуковачког становништва је његова исхрана. Сваке године 2595 (68,19%) домаћинстава куповало је жито за хлеб.¹⁸ О овом проблему срески начелник у једном свом годишњем извештају, упућеном Краљевској банској управи, каже: »У овом срезу има сиромашних пољопривредника који редовно морају куповати храну као и кад роди све добро, јер имају мале површине кршевитог и брдовитог земљишта, те су принуђени сваке године куповати храну за своју исхрану. Храну набављају од имућнијих пољопривредника продавајући стоку, одрађујући са радном снагом, или иду у зараду ван овога среза. Хлеб је чинио основу исхране, било да се ради о црном пшеничном, мешаном, било о чистом кукурузном хлебу (проји). У Азбуковици се 1939. године само пшеничним хлебом хранило свега 25, или 0,65% домаћинстава, мешаним 2000 (52,56%), само кукурузним хлебом 1500 (39,42%) и хлебом Од осталих житарица 280 (7,35%) домаћинстава.¹⁹ Очито је да је у исхрани доста више заступљен кукуруз. На основу података за 1927. годину сазнајемо да је просечна годишња потрошња по једном становнику у Азбуковици 58 кг пшенице, 235 кг кукуруза, 2 кг јечма и 1 кг ражи, што значи да се по једном становнику трошило 296 кг житарица. Ако ову потрошњу упоредимо са потрошњом у Посавотамнави, која износи 342 кг, добићемо праву слику економског стања становништва азбуковачког среза. Поред екстензивне пољопривреде, праћене ниским приносима, на овакву исхрану становништва утицале су и неродне године. Највећа глад у Азбуковици је била крајем 1927. и у првој половини 1928. године, када су подбацили, првенствено, приноси пшенице и кукуруза. Да би се ублажила глад, Обласни одбор подринске области је позајмио од Извозне банке у Београду 3000 000

¹⁷ Обрадовић М., н. д., 8.

¹⁸ Исто.

¹⁹ Обрадовић М., н. д., 8.

динара и 21. фебруара 1928. године купио 92 вагона кукуруза, од чега је азбуковачки срез добио 18 вагона.²⁰ Кукуруз су најсиромашнијим делили нарочити општински одбори (управитељ школе, свештеник, и један члан -грађанин из општине којег је одређивао Обласни одбор. Храна се делила по цени коштања, а рок враћања је био 1. новембар 1928. године.²¹ Пошто је ова количина жита била довољна да подмири „потребе за само месец и по дана, то је комисија при Министарству социјалне политике на основу Закона о помоћи оскуднима у храни 3. марта 1928. године одобрила 5 000 000 динара државне помоћи подринској области, али с тим да се од те суме одмах плати раније узети кукуруз, а да се остала сума употреби за јавне радове које је требало почети крајем априла.

2. 6. Занимања становништва Љубовије између два светска рата

Велике људске жртве које је Азбуковачки срез претрпео у Првом светском рату имале су за последицу и знатно смањење мушке радне снаге, вођење домаћинства падало је на терет жене, која је поред тога што је мајка и домаћица, главна и често једина радна снага уз малолетну децу. У осиромашеном крају, након рата, једини и најраспрострањенији вид привреде у Азбуковици је свакако пољопривреда и њом се бавило преко 95% становништва. Екстензивна пољопривреда манифестовала се кроз примитивну и потпуно нерационалну обраду земљишта са једним и основним циљем, да се радом прихране гладна дечија уста док не стасају да замене своје очеве и дедове изгинуле у ратовима. С обзиром на значај за исхрану становништва, пољопривредне површине су најчешће биле засејане пшеницом, кукурузом, овсом, ражи и јечмом. После земљорадње, најважнија грана пољопривреде у Азбуковачком срезу било је сточарство, гајиле су се овце, козе, свиње и живина, тада имућнија домаћинства и крупну стоку, говеда, коње а бавили су се и пчеларством. Један од значајнијих прихода Азбуковчана у назначеном периоду је свакако од воћарства, на већим површинама гајиле су се шљиве,

²⁰ Радикал, бр. 10, Шабац, 4. 3. 1929.

²¹ Радикал, бр. 10, Шабац, 4. 3. 1929.

јабуке, крушке и ораси. Највећи део рода шљива се сушио, а остатак се користио за печење ракије, кување пекмеза, док је сирова шљива доста ретко продавана. После Првог светског рата у срезу се граде сушнице (пушнице) где се сушила шљива, да би током 1939. године у срезу било 2.670 домаћих сушница (70,59% домова имало сушнице) и 16 већих приватних сушница (12 система Стојковић и 4 система Главинић), што је представљало значајан напредак у развоју села и обезбеђивало знатна финансијска средства. Од отварања Бановског воћног расадника и постављања среског пољопривредног референта, одржавања разних пољопривредних курсева и течајева, није било неке веће користи за развој села и преображај пољопривредне производње. Отварањем месних задруга у срезу од 1928. године није се могла превише поправити економска моћ сеоског становништва. Поред већ наведених узрока, на сиромаштво Азбуковачког среза у овом периоду утичу и веома лоше комуникације. Ни формирање Техничког одељења 1929. године у Љубовији није знатно поправило стање путева, јер су за то била потребна велика новчана средства. Кроз Срез азбуковачки пролазио је државни пут у дужини од 42 километра, као и четири бановска пута првог и другог реда у дужини 330 километара. Централни проблем били су радови на банском путу Љубовија – Пецка – Причевић, односно просецање Про“ слопа, што би било од великог значаја не само за локални саобраћај, већ и за повезивање Љубовије са осталим важнијим центрима, као и за развој у привредном и трговачком погледу. Трговина стоком, житом, воћем, дрвном грађом и другим сеоским произ водима претежно се одвијала током годишњих сајмова (вашара) и пијачним пазарним данима (петком), када су имућнији сељани продавали своје произ воде. Од продатих производа куповали су скупе индустријске производе, со, тас, шећер, зејтин, производе од гвожђа (клампе, ексер,.,) и друге производе неопходне сиромашном сеоском становништву. Поред куповине у дућанима варошице Љубовије, и занатство је скоро у потпуности окренуто задовоља“ вању потреба локалног сеоског становништва. Као и трговачке радње и за" натске су биле смештене углавном у варошици, док их је мали број био по се" лима. У периоду између два светска рата, поред кафана и трговачких радњи, отварају се опанчарске радње, ковачнице, абацијске радње, пекаре, ћурчијске, бојацијске, обућарске, поткивачке, касапске и пинтерске радње. Најбројнији су били опанчари, али они ће најпре запасти у кризу због појаве индустријске обуће, гумењака, и отварања 1937. године продавнице обуће „Бата“ у Љубовији, па су љубовијски опанчари често излог лупали

камењем. Насупрот опанчарском занату, услед увођења машинске обраде земље, ковачки занат се све више развијао. Све занатске, као и трговачке радње, биле су мале, са slabим асортиманом готових производа, а власник је у њима представљао једину радну снагу, уз понеког шегрта. Колико је занатство било пасивно и слабо продуктивно показује попис из 1931. године, по коме је било свега 28 шегрта, док је радника у занатству било свега 80. Индустријских објеката, у овом периоду, скоро да и није било. Њихове претече, циглане и црепане, којих је пре Првог светског рата било 11 у срезу, услед оштећења у рату престале су да раде. Поред занатских и трговачких радњи, главно обележје ондашње варошице Љубовије биле су кафане. Уочи Другог светског рата у Љубовији је било а широм Азбуковачког среза, чак 78. кафана у варошици, као и по селима захтевале су мало простора, неколико столова и столица, десетак чаша, нешто флаша и понеки балон. Током пазарних дана и вашара у варошици, продавала се, скоро редовно, јагњетина и прасетина „са пања“. Основни разлози слабог развитка занатства, трговине и индустрије у Азбуковачком срезу, као и у самој вароши Љубовија су сиромаштво становништва, лоше сообраћајне комуникације и стални одлив богатијих 34натлијских, трговачких и сеоских породица ка Лозници, Шапцу, Ваљеву и Београду.

2. 7. Списак трговачко – занатских радњи и занимања у Љубовији 1920-1930. године

После Првог светског рата, разорена, попаљена, уз велике људске жртве и материјално опустошена (опљачкан инвентар, порушене куће и економске зграде...) и разређено предратно варошко становништво (изгинуло у рату, у заробљеништву, помрло у епидемијама...), Љубовија покушава да се опорави и оживи. Економски јачи слој азбуковачког сеоског становништва, предратни варошани, као и појединачно досељене занатлије, трговци и кафеције из околних срезова (Крупња, Бајине Баште, Сребренице, Ужица), постепено, уз велике муке и проблеме, оживљавају варошки живот. Отварањем већег броја занатских радњи, трговинских и угоститељских објеката од 1920. године, постепено се ствара нова генерација варошана и ојачава привреда разорене и опустошене варошице Љубовија. Оснивају се (али и затварају) нови дућани, занатске радње и кафане и постепено се устаљује стари варошки начин живот и привређивања, који ће своју експанзију и просперитет доживети током наредне деценије.

Трговачке радње: Љубинко Јоковић, Тихомир Крстић, Драгољуб Крстић, Војислав Ковачевић, Обрад Чобић, Радомир Продановић, Илија Полић, Светислав Перић, Вукашин Илић, Игњат Илић, Јездимир Срећковић, Драго Илић, Маринко Савић, Михаило Михаиловић, Нинко Тадић, Радосав Ковачевић, Витомир Станојевић, Драгутин М. Јовановић, Драгутин А. Јовановић, Владимир Продановић, Милош Јовановић и Урош Јовановић.

Трговац земаљским производима: Славољуб Тадић.

Шпекуланти: Милорад М. Тадић и Милан Д. Мићић.

Задруга: Љубовијска набављачка и продавачка задруга.

Велепоседници: Јован Д. Давидовић, Бојо Лазић и Добросав Лазић.

Кафеџије: Милутин Јовановић, Маринко Савић, Славољуб Тадић, Сретен Васић, Игњат Илић, Цветко Вучковић, Стеван Богдановић, Љубомир Митровић, Војислав Ковачевић, Јоцо Давидовић, Никодин Јакшић, Љубинко Јоковић, Игњат Гајић, Иван Митрашковић, Богољуб Томић – Черчил, Тодор Обућина, Љубомир Марић, Светозар Јоковић, Тихомир Васић, Здравко Перић, Милојка Полић, Милан Петровић, Михаил Бем, Славко Станишић, Којо Тешић – Балија, Ђоко Тешић, Бранислав Ивановић – Брале и Илија Полић. Ода

Оцанчари: Стојадин Дамњановић, Сретен Дамњановић, Мијаило Вито“ ровић, Радиша и Недељко Стефановић, Љубомир Грујичић, Добро Тријић, Милоје Рачић, Михаило Михаиловић, Тодор Обућина, Радојица Полић, Софрен Лазић, Стојадин Јанковић и Будимир Димитријевић,

Обућари: Војин Крсмановић и Станко Остојић,

Ковачи: Никола Лукић, Жарко Павићевић, Мирослав Миловановић, Милорад Павићевић, Сретен Илић и Милан Павићевић.

Месари: Светозар Стојановић – Ламбаћ, Јован Игњатовић и Станко Јовановић.

Кириџије: Цветин Јеротић, Живко Савић, Миливоје Петровић, Милош Савић, Милан Бреница, Чедо Карадаревић, Драгомир Савић и Милош Јоковић.

Предузимачи: Ђорђе Савић и Андрија Јовановић.

Казанџија: Миливоје Ђајић.

Пекари: Милорад Јосиповић, Ђорђе Николић, Никодин Јакшић, Радомир Максимовић, Михаило Мишковић, Ђорђе Николић и Милорад Терзић.

Фотограф: Гвозден Полић.

Берберин: Богосав Жабалац.

Млинар: Зарија Д. Јовановић.

Абације: Будимир Кнежевић, Љубомир Лазаревић – Чупо, Милутин Перић и Саво Лазић.

Кројачи: Јозеф Миклавчевић и Момчило Пешић.

Тишљер: Јанко Корун.

Колари: Субота Јевтић, Ђоко Јовановић и Пашан Чаушевић. Лекари: др Илија и др Марија Тадић.

Бабица: Јелана Андрејевић.

Апотекар: Богољуб Витлевски.

Докторске ординације: Најдан Николић и Панта Гајић. Адвокаши: Цветко Чворић и Јован Васић.

Геометар: Богољуб Гарић.

Срески писар: Драгутин Божовић.

Срески чиновници: Светозар Ђоковић и Костадин Михаиловић.

Порезник: Никола Марковић.

Свештеник: Александар Козлов.

Новинар: Никола Д. Божовић, дописник „Политике“ и правник.

Учитељи: Никола и Јела Стојаковић, Ристо Тадић, Видосава Тадић, Добрила Вучковић, брачни пар Раковић, Милева Виторовић, Јелисавета Сакс-Тадић и Станко Станковић.

Списак кафецијских, трговинских и занатских радњи устројен је на основу доступне историјске грађе из архива у Шапцу и на основу писаних трагова појединаца из Азбуковице. У списку вероватно нису евидентирана сва лица и све професије из тог периода, али то је ван тренутне могућности аутора и његових сарадника. Један део власника наведених радњи своју делатност наставио је и у доле наведеном периоду или су то чинили њихови наследници.

2. 8. Списак фамилија варошице Љубовија из 1923. године

Рат је престао али је битка настављена, битка за голи живот и преживљавање, тако да је и то допринело брзом забораву ратних страдања и патњи. Период после Првог

светског рата затекао је варошицу Љубовију разорену, опустошену, многе куће биле су напуштене, дворишта обрасла у коров, становништво проређено. Зграде срушене, људи изгинули, побијене жене и деца, многи интернирани у логоре. Првих година након завршетка рата варошица полако нестаје, изумире, постепено се гаси, спала на тридесетак кућа са 101 становником, са децом без родитеља, са инвалидима рата који воде грчевиту борбу за голи живот. Међутим, варош се постепено проширује сасељавањем породица из околних азбуковачких села и доласком младића из ужичких села на занат или трговину, који остају у Љубовији стварајући нова огњишта. Староседелачке породице се одсељавају у веће градове (Ваљево, Шабац, Лозницу...) или су нестале у ратном вихору, нови нараштаји долазе носећи нови елан за живот. Варош Љубовија је новијег доба и у погледу времена градње насеља као и становништва које се стал. понавља. Због свега тога, сваки списак породица ове варошице, за било које доба, није увек потпуно тачан, па према томе ни овај који је доле наведен, али се према њему могу подсећати појединци када су се њихове фамилије настаниле у тадашњој варошици Љубовија. У попису фамилија варошице Љубовија извршеном крајем 1923. године евидентиране су следеће фамилије: **Јоковић**, трговачка кућа из Лоњина, давнином из Доњих Бјелица у Херцеговини, слава Свети Јован Крститељ; **Савићи**, три трговачке куће из Лоњина, давнином из Доњих Бјелица, слава Свети Јован Крститељ; **Богдановић**, занатлијска кућа из Лоњина, досељена из Стапара (ужичког), слава Свети Никола; **Јакшић**, занатлијска кућа из Доње Љубовије, слава Свети Никола; **Продановићи**, две трговачке куће из Горње Љубовије, давнином из Доње Херцеговине, слава Свети Ђурђе; **Илићи (Булајићи)**, две трговачке куће из Лоњина, давнином из Грахова, слава Света Петка; **Михаиловић**, трговачка кућа из Солотуше (Бајина Башта), давнином из Папрати код Пљеваља, слава Михољдан; **Грујичић**, занатлијска кућа досељена из Раче (ужичке), слава Свети Ђурђе; **Тодоровић**, трговачка кућа из Лознице, давнином из Расна код Пријеполја, слава Свети Арханђел; **Тадићи**, две трговачке куће из Дрлача, давнином из Смријечна код Пиве, слава Јовањдан; **Крстић**, трговачка кућа досељена из Овчиње, слава Свети Јован Крститељ; **Ковачевић**, трговачка кућа из Горње Љубовије, давнином из околине Гацка, слава Степањдан; **Перић**, трговачка кућа из Дрлача а пореклом из Доње Љубовије, слава Степањдан; **Петровић**, трговачка кућа из Шапца, слава Степањдан; **Дамњановићи**, две трговачке куће из Доњих Кошаља (Горње Трешњице), давнином из Смријечна код Пиве, слава Јовањдан; **Чобић**,

занатлијска кућа из Доње Љубовиђе, давнином из Сребренице, слава Аврамије; **Радојичић**, трговачка кућа из Дрлача, давнином из села Глибовци код Никшића, слава Лучиндан; **Лакић**, трговачка кућа из Лоњина, давнином из Горњих Бјелица у Херцеговини, слава Јовањдан; **Јовановићи**, две трговачке куће из Леовића, давнином из Папрати код плјеваља, слава Михољдан; **Лукић**, занатлијска кућа из Горњих Кошаља, давнином из околине Никшића, слава Аранђеловдан; **Јовановић**, занатлијска кућа из Лоњина, давнином из Грахова, слава Никољдан; **Обућина**, занатлијска кућа досељена из Трипкова (Ужице), слава Ђурђевдан; **Виторовић**, занатлијска кућа досељена из Јасенове (Златибор), слава Аранђеловдан; **Давидовић**, трговачка кућа из Читлука, давнином из Сребренице, слава Свети Игњатије; **Глигорић**, трговачка кућа из Читлука, давнином из Сребренице, слава Свети Игњатије; **Протић**, чиновничка кућа из Горње Буковице, давнином из Липа код Никшића, слава Свети Јован Крститељ; **Карадаревићи**, пет кућа (ковачи, поткивачи, кочијаши и радници), досељени из Дрлача и Горње Трешњице, давнином из Бајине Баште а пре тога из Ужица. У варошици Љубовија током 1923. године живело је 26 родова са 38 домова (кућа), са 224 становника.

2. 9. Слом светске берзе и одједи слома на азбуковачком селу – јавни радови

Економске недаће Азбуковчана постале су још веће у време велике економске кризе (1930-1934). У овом периоду цене пољопривредних производа све више падају, док је тај пад код цена индустријских производа знатно спорији и на тај начин долази до све већег диспаритета цена, односно до тзв. „маказа цена“. Због овога се све више смањује куповна моћ сељака, чиме се и процес његовог сиромашења све више убрзава, пошто све чешће он мора да продаје и оно што је био одвојио за личну потрошњу.

Новац је сељаку потребан не само за куповину индустријских производа већ и за испуњење својих фискалних обавеза (земљарина, порез на имовину, на шумска земљишта, разни прирези и сл.). Међутим, пошто му од продаје својих производа пристиже све мање новца, то се он морао задуживати, првенствено код приватника, богатијих сељака и трговаца, плаћајући при том високе камате и интересе, који су доста брзо прелазили главнину. Имамо ли у виду да је сељак знатне дугове направио одмах после првог светског рата, када је требало обновити порушено газдинство или у јеку пољопривредне конјуктуре купити земљу, разумећемо како је сељак постао презадужен. С обзиром да је

просечна производња кукуруза по 1 ха 1932. године у Азбуковици износила 12 мц, била је то једна од рекордних година, а да је цена 1 мс кукуруза износила свега 50-60 динара, то није тешко закључити да је дуг по једном хектару обрађене земље скоро раван вредности кукуруза са три хектара. Имајући ово у виду, није тешко закључити у каквом положају се налазило оно најсиромашније становништво, чији је дуг био највећи. Сиромаштво и беда били су, дакле, главно обележје већине азбуковачког становништва. Поред већ наведених узрока, на сиромаштво азбуковачког среза овом периоду утичу и веома лоше комуникације. Беспуте је једно од основних његових обележја. Ни формирање Техничког одељка 1929. године у Љубовији није знатније поправило стање путева, јер су за то била Потребна велика новчана средства. Кроз срез пролази државни пут Сталаћ — Ужице — Бајина Башта - Љубовија - Зворник - Тузла у дужини од 42 км, као и 4 бановинска пута првог и другог реда: бр. 34 Љубовија — Пецка — Причевић; бр. 35 Пецка - Осечина; бр. 40 Завлака — Крупањ - Грачаница; бр. 156 Завлака — Ставе — Пецка, у дужини од 330 км.²² О стању ових путева срески Начелник у свом годишњем извештају каже да се они »налазе у доста слабом стању те је саобраћај са теретом отежан, једно због тога што имају хрђаву трасу, а друго што немају камене подлоге или бар довољан шљунчани застор. Сем тога нема довољан број објеката, те се вода на путу разлива и знатно га квари. . . Бановински пут Осечина — Пецка употребљив је само по сувом времену за лак саобраћај. . . Бановински пут Завлака - Крупањ — Грачаница - Љубовија пролазан је за колски саобраћај само у суво време, јер камене подлоге нема, а местимично и објеката. Траса је слаба. Потребне су темељне реконструкције целог пута“.²³

Централни проблем питања комуникација у срезу били су радови На бановском путу Љубовија - Пецка — Причевић, односно на просецању Прослопа. За ове радове срез је и најчешће тражио кредите. За ту сврху из кредита за јавне радове у 1934. и 1935. години додељено му је 100 000 динара кредита, док је вредност нових радова у 1935. години износила око 300 000 динара. О значају ових радова срески начелник у овом извештају за 1934. годину каже: „Просецање овога пута преко Прослопа од веома је важног значаја не само за локални саобраћај већ и за везу Љубовије са осталим важним центрима, јер би се овим путем врло много скратила веза Ваљево — Власеница, преко

²² Архив БИХ, КЕУ ДБ, пов-505/36.

²³ Архив БИХ, КЕУ ДБ, пов-505/36.

Сребренице и Љубовије - Става и Причевића, а веза Београд - Сарајево скратила би се за 70 км. Просецање овог пута било би од непроцењиве користи у економском и трговачком погледу како за овај срез, тако и за суседне срезове. Велико богатство у овом крају: шума, руда, стока и воће нашло би градњом овог пута најближу пијацу у Ваљевоу и у другим великим центрима, са којима би их тај пут везивао, док се према садашњим комуникацијама ови производи не искоришћују у довољној мери због удаљености и отежаног транспорта. Поред тога изградњом овог пута добио би оправдање и лепо гвоздени мост преко Дрине код Љубовије, који је без овога пута стоји недовољно искоришћен и неоправдан. Најзад, пресецањем „Прослопа“ сиромашан свет овога краја нашао би рада у ово доба, те би се са те стране јављаш радови имали оправдати“.²⁴

Због недовољних средстава у срезу је покренута иницијатива да се овај пут прогласи државним туристичким путем Београд - Ваљево - Сребреница - Подроманија - Сарајево - Дубровник, како би изградњу овога пута финансирала држава.²⁵ У овом циљу на путу су се 1939. године обуставили даљи радови. Непробијени Прослоп сачекао је, међутим, и други светски рат, а Азбуковчани су и даље вратоломним стазама уз Диклине стране преко Медведника одлазили празним коњима у Јабланицу и Ваљево да донесу мало жита или кукуруза, или пак неке индустријске робе. Овакви путеви управо су доприносили томе да сељак све што продаје, мора предавати доста јефтино, а све што купује, мора плаћати доста скупо. Примера ради, »док у Београду 1 kg дрва кошта 0,75 динара овде ће вам сељак чак платити да сечете и носите колико хоћете. Остаће му бар искрчени окрајак зиратне земље, а од шуме никакве корист нема, јер не може да извезе дрво на пијацу“.²⁶ С обзиром на лоше комуникације и веома слабу повезаност Азбуковице са већим центрима, скоро сва њена трговина је била усредсређена на среске Трговачке центре Љубовију и Пецку. Због сиромаштва и мале куповне моћи пољопривредног залеђа ових варошица У њима није било изразитих велетрговаца те, тако Начелство азбуковачког среза 23. марта 1940. године извештава Министарство трговине и индустрије да »житарских трговаца чији месечни закључци и промет прелази преко 2 000 kg брашна или жита, а који би дошли у обзир да воде књиге о залихама житарица нема у

²⁴ Исто, пов-2451/35.

²⁵ Исто, пов-1330/40.

²⁶ Правда 1940, бр. 12 907, 7.

овом срезу“.²⁷ Нешто касније у сличном извештају се констатује: »У срезу азбуковачком залихе кукуруза које долазе у обавезу пријављивања има само Урош Јовановић трг. из Љубовије 10 000 кг. У срезу нема више трговаца нити произвођача који имају 5 000 кг кукуруза у зрну, нити 8 000 кг у клипу.«²⁸ Поред одсуства велетрговаца, једна од карактеристика трговине у Азбуковици је и веома мали број трговачких радњи, махом сконцентрисаних у Љубовији и Пецкој. У целом срезу крајем 1932. године има само 67 трговачких радњи, а до 1. октобра 1934. године формирана је само још једна.²⁹ Већ следеће године овај број се смањио на свега 63,51 што значи да на једну радњу долази 417,14 становника. Пошто се, трговина у Азбуковици, углавном, сводила на прихватање пољопривредних производа које је сељак производио и на подмиривање сељакових погрѐба, веома често опет са пољопривредним производима, то су недељни и годишњи сајмови (вашари, панађури) имали изузетну улогу. Недељни сајмови одржавали су се петком у Љубовији и Пецкој, а годишњи у Љубовији (26. V, 12. IX и 8. XI), у Пецкој (14. V и 27. X), у Доњој Оровици (12. VII) и у Грачаници (21. VII).³⁰

У време конјуктуре пољопривредних производа азбуковачки сељак је продајући своју робу на овим сајмовима, могао да одговара својим обавезама, мада је и тада знатан ситни посед био угрожен. Али са појавом економске кризе и све нижих цена пољопривредних производа сељак све мање постаје способан да одговори својим обавезама.

Нагло опадање цена својих производа азбуковачки сељак је, у одређеној мери, могао да надокнади већом понудом, односно да продаје и оно што му је било потребно за властиту егзистенцију. Примера ради, на сва четири недељна сајма у јулу 1933. године Азбуковчани су у Љубовију дотерали 896 грла стоке (говѐда, свиње, овце, козе), док је у исто време 1938. године, када долази до поновне пољопривредне конјуктуре, та понуда износила свега 126 грла. Такође је интересантно да је 1933. године продато свега 237 грла, или 26,4500, док је тај процент 1938. године износио чак 57,14%, и то по знатно вишим

²⁷ Архив Југославије, Министарство финансија Краљевине Југославије, фасц–347.

²⁸ Архив Југославије, Министарство финансија Краљевине Југославије, фасц–347.

²⁹ Архив града Сарајева, Трговинско–индустријска комора Сарајева, кутија–510/1935, омот–8.

³⁰ Архив БИХ, КБУ ДБ, Пољопривредно одељење, сиг-13513/38, 24715/38, 15151 /38 и 21104/38.

ценама. Ово је и најбољи израз побољшања економске снаге сељаштва у Азбуковици. И овом приликом било је угрожено оно сељаштво које је морало да купује пољопривредне производе, јер их је сада требало доста више плаћати, те о индустријским производима, изузев соли, гаоа, шећера и ексера, скоро да и није мислило. С тога један сиромашан сељак уочи другог светског рата каже: »Цена кукурузу отишла је бестрага, онда кад ми морамо да га купујемо. Гумених опаназка више нема, а цена кожним као да их купујем у апотеци. Невоља незапамћена.³¹ На недељним и годишњим сајмовима, поред жита и стоке, Азбуковчани су у знатним количинама продавалии воће. Тако су они за шљиве, јабуке, орахе и разне воћне прерађевинеузели у 1934. години око 7 000 000 динара. Већ следећа година их је, међутим, бацила у сиромаштво, јер је приход од воћа био 10 пута мањи. По оствареним приходима од воћа за Азбуковчане је рекордна 1939. година, када су зарадили око 10 000 000 динара.³² Поред трговине и занатство је, скоро искључиво, било окренуто задовољењу потреба локалног становнишва, те стога ни оно није достигло висок степен развоја. Као и трговачке радње и занатске су биле смештене, углавном, у варошицама, док их је мали број био по селима. Само у Пецкој, поред 15 трговачких радњи, 1925. године је било: 7 опанчарских радњи, 2 ковачнице, 2 абацијске радње, 2 пекаре, 1 ћурчијока радња, 1 боја, цијска, 1 обућарска, 1 поткивачка, 1 касапска и 1 пинтерска радња.³³ Очито је да су опанчари најбројнији, али они ће и најпре запасти у кризу јер појавом индустријске обуће, пре свега гумене, неће моћи да издрже конкуренцију. Због тога су опанчари из Љубовије лупали камењем излог продавнице „Бата“, отворене крајем 1937. године.³⁴

³¹ Правда 1940, бр. 12 907, 7.

³² Архив БиХ, КБУ ДБ, пов-2451/35; пов-505/36.

³³ Јевтић А., Хроника Пецке (рукопис),

³⁴ Јевтић А., Хроника Пецке (рукопис),

3.

ГРАЂАНСКЕ ПОЛИТИЧКЕ СТРАНКЕ И ЊИХОВА АКТИВНОСТ

3. 1. Опште стање након Великог рата

Фузионисањем Либералне, Напредњачке и Самосталне радикалне странке са другим политичким групама у Демократску странку, које је у Подринском округу извршено 12. јуна 1920. године³⁵, у азбуковачком срезу извршена је политичка поларизација на радикале и демократе. По бројности присталица трећа грађанска огранка је била Савез земљорадника. Она је своје упориште, углавном, имала у грачаничкој и узовничкој општини. Политичка поларизација Азбуковице није, међутим, последица познавања основних идеја странака, већ је, као и у целој Србији, резултат традиционалног опредељења, како у оквиру породице тако и по селима. Нека нам за ову тврдњу послужи и следећа изјава: »У број 41 ПОДРИНСКЕ ДЕМОКРАТИЈЕ изашла је организација демократа општине дрлачке, где су мене уврстили за свог благајника иако ме за то нико није питао, нити сам свој пристанак дао. Мој отац је исповедао начела Радикалне странке. . . Ја сам млад човек и желим своју лепу будућност, а да би демантовао вести организације демократске странке општине дрлачке, ја сам као и мој намучени родитељ радикалац био и остајем“.³⁶ На потпунију организацију, односно на постојање месних вођа Демократске странке у" скоро овим општинама у срезу, ми наилазимо тек у другој половини 1922. године, приликом припрема за општинске и скупштинске изборе 1923. године. Како је на овим изборима доживела неуспех, она уочи нових избора 1925. године врши своју реорганизацију, а своју предизборну агитацију почиње већ 7. Децембра 1924. године, када је на конференцији у Љубовији изабрала за свог среског кандидата Нинка Тадића.³⁷ До података о обнови организације Радикалне странке долазимо тек почетком 1924. године. Половином фебруара Странка је имала своје Организације у свим општинама и организован срески одбор, чији су чланови били: председник Светислав Ј . Поповић,

³⁵ Јосић П., н.д. 274

³⁶ Радикал, 147, 12.–2.–1924; Шабац

³⁷ Подринска демократија 1922, бр. 41 3 и 50,

срески економ, потпредседник Тодор К. Поповић, председник горњотрешњичке општине, и Страхиња Манојловић, председник царинске општине, секретар Тихомир Васић, Председник љубовићанске општине, благајник Срећко Станојловић, економ среске болнице. Остали чланови одбора су били: Радован Глигорић, Крста Глигорић, из Читлука, Петар Манојловић, Петар Јевремовић, Крста Радановић, из Доње Буковице, Никодин Јакшић и Цветко Вучковић из Љубовије.³⁸

Када је у питању организација Савеза земљорадника, дошли смо само до података о саставу Сеоског већа у Постењу и Грачаници. Оно је формирано у априлу 1921. године и у његов Извршни Одбор су ушли: председник Сима Б. Симић, потпредседник Урош Степановић, секретар Цветко М. Живановић, благајник Видоје Мићић и оверачи записника Крста Томић и Цветко П. Живановић. За чланове Извршног одбора изабрано је 18 чланова, док се у Веће било уписале још 80 чланова.³⁹ Међутим, број и величина, понекад и вештачки ствараних, партијских организација, нису били прави израз снаге саме политичке партије. Оне су најчешће биле средство за успешнију агитацију приликом изборне кампање. Скупштински, обласни и општински избори су уносили живост у политичко села Азбуковице, појачавана је партијска агитација у којој су се нарочит партијски прваци и њихови кортеши. С обзиром на то да су добро познавали проблеме становништва, они су приликом своје агитације обећавали решавање, управо, највитаљнијих питања, као што су: изградња путева, организовање јавних радова, отварање школа и сл. Али, чим би избори прошли, обећања су заборављана. Гласачима је једино остајало да се вајају: »Обећавали су нам сви које гласамо и посланици и бановински већници и општински председници, па ништа. Било би нам много боље да нису ништа обећавали. Поштеније би то било“.⁴⁰ Поред обећања, једно од средстава у изборној кампањи било је и поткушљивање помоћу пића и дувана, популарно названо „полић“ и „паклић“. Према сећању савременика, приликом избора за општинске управе 1923. године, Страхиња Манојловић, кафеџија из Пецке, пред својом кафаном, која се налазила на улазу у Пецку са царинске стране, постављао је буриће и ракије и дозвољавао

³⁸ Радикал, 147, 12.–2.–1924; Шабац

³⁹ Јевтић А., н. д.

⁴⁰ Правда 1940, бр. 12907, 7.

свима да бесплатно пију.⁴¹ Међутим, доста чешће је било чашћавање по кафанама, које су се и саме пред изборе делиле на радикалске и демократске. У ситуацијама веће неизвесности избора, честа је била појава куповине гласова. Најчешће се то радило давањем жита, брашна или других намирница, а понекад је коришћен и новац. За постизање својих циљева имали су страначки прваци веома разгранате системе. Тако су радикали настојали да уза се имају геодетоку управу, јер су на тај начин својим политичким противницима и њиховим присташшама одређивали вишу класу земље, што је увећавало порез. Затим, скоро редовно, путеви су просецани кроз имања противника. С обзиром на то да не располажемо детаљним званичним извештајима о резултатима општинских избора, вршених пре увођења шестојануарске диктатуре, на основу оскудних и страначки обојених новинских података можемо констатовати да су на првим послератним општинским изборима од 22. августа 1920. године демократи добили управу у већини општина, али су на изборима од 19. августа 1923. године радикали однели превагу у девет општина (Дрлаче, Г. Љубовића, Љубовија, Узовница, Велика Река, Царина, Црнча, Гуњаци и Грачаница).⁴² Радикали су Однели победу и на општинским изборима од 15. августа 1926. године, с тим што је варошица Љубовија од тада па све до рата била у рукама демократа. На јединим обласним изборима од 23. јануара 1927. године само су радикали истакли своје кандидате. Носилац једне листе био је Тодор Поповић, земљорадник из Грчића, а његов заменик Зарија Васић, земљорадник из Горње Буковице. Кандидат на другој листи био је Тихомир Васић, земљорадник из Читлука, а његов заменик Михаило Илић, трговац из Пецке. Чињеница је да је на првим послератним изборима учешће било најслабије. То најбоље говори да је огромно страдање које је азбуковачки срез претрпео у првом светском рату довело до неповерења народа према старим политичким партијама, јер их је он сматрао кривцем за своју катастрофу. Ово нам може послужити и као објашњење зашто је новооснована Демократска странка добила већину победивши у 6 општина (Љубовијека, азбуковачка, горњољубовићанка, црначка, торничка, драгодолска). Радикали су се морали задовољити победом у гуњачкој, царинској, оровичкој и горњотрешњичкој општини, док је листа независних радикала однела победу у доњотрешњичкој општини. Подједнак број гласова добили су радикали и

⁴¹ Јевтић А., н. д.

⁴² Политика 1923, бр. 5503, 2.

земљорадници у црнчанокој општини, а у великоречкој, селаначкој, узонничкој и грачаничкој општини победио је Савез земљорадника. Насупрот првим послератним парламентарним изборима, скупштински избори од 18. марта 1923. године донели су рекордан одзив бирача. Ово је свакако, резултат организационе учвршћености политичких партија, али исто тако и повећаног интереса народа за решавање разних политичких проблема у држави, јер се већ био навикао на мирнодопски живот. И почео да заборавља ратну катастрофу. Међутим, као један од узрока повећаном одзиву бирача треба споменути и све већу економску зависност сиромашног становништва од богатих сељака и трговаца, најчешће страначких првака, пошто је то био скоро једини начин да се обнове ратом порушена газдинства. На овим изборима радикали су поново стекли превласт победивши у 12 општина и оставивши демократима само грњотрешњичку, драгодолску и дрлачку општину. Нови парламентарни избори од 8. фебруара 1925. године представљали су потпуну победу Радикалне странке, јер је добила већину у свим Општинама осим у драгодолској, где су се и даље задржали демократи, нешто боље демократи су прошли на задњим скупштинским изборима у Краљевини СХС одржаним 11. септембра 1927. године.

3. 2. Структура политичких партија у срезу азбуковачком

Радикална странка била је дакле, најјача у Азбуковачком срезу, пошто су демократи на свим изборима већину остварили само у драгодолској општини. Савез земљорадника је нешто већи број присталица имао у грачаничкој и узонничкој општини, док је на изборима 1920. године већину остварио и у великоречкој и селаначкој општини. Међутим, знатне промене у броју гласова, од избора до избора, за поједину (странку упућују нас на закључак да се не може увек говорити о правим присталицама странке нити њеној учвршћености у народу азбуковачког среза. Заправо, више се може говорити о случајним сапутницима који се у одређеном моменту руководе, првенствено, личним и тренутним интересима, који су у овом сиромашном крају најчешће економске природе, али је било и случајева када тоу превагнули и интереси шире друштвене заједнице. Скоро

јединствен такав пример је изградња основне школе у Селанцу. Наиме, у овој општини на скуштинским изборима 1920. године за радикале је гласало 39,50% гласача. На поновљеним изборима радикали су обећали изградњу школске зграде, а њихова листа добила је 99,28% гласова. Дакле заједнчки проблем је избрисао разлику између радикала, демократа, и земљорадника. Селанац је тако постао једно од ретких села где су предизборна обећања испуњена.

3. 4. Диктатура и њени одједи у срезу азбуковачком

Диктаторски режим, међутим, оп самог почетка показује неповерење према локалним властима. Само .у току 1929. године смењена је Већина председника општина на челу са Тихомиром Васићем, председником општине љубовићанске. Ово смењивање и постављање председника општинама вршено је све до нових општинских избора 8. октобра 1933. године. Тако 1932. године смењени председници горњогрешњицке, селаначке и азбуковачке . општине.⁴³ Поред честих смена општинских председника, на политички живот у Азбуковици знатан утицај је имало и доношење Закона о називу и подели Краљевине на управна педручја 3. октобра 1929. године, јер је целокупна подринска област, а тиме и азбуковачки срез, ушла у састав Дринске бановине са седиштем у Сарајеву. Услед тога је била потребна преоријентација, не само у економском већ и у политичком смислу, на много удаљени административни, привредни, културни и политички центар. Због немогућности да се стабилизује, диктаторски режим почиње са тактиком попуштања. У складу са тиме 8. новембра 1931. године спроведени су парламентарни избори. Иако је на овим изборима била истакнута само једна и то режимска листа, чији је носилац био председник владе Петар Живковић, они су оживели политичко мртвило у азбуковачком срезу. Као срески кандидати појавили су се: Божо Јовановић, трговац из Шапца, са замеником Страхињом Манојловићем, кафеџијом из Пецке, и Милорад Симић земљорадник из Постоња. Присталице Боже Јовановића су издале и изборни проглас у коме се величају способности и заслуге кандидата и његовог заменика. Да би се приближио широким народним масама, проглас се завршава речима: »Вама пак произвођачима дувана ове године хвала на поверењу! Хвала вам на избору за

⁴³ Архив БиХ, КБУ ДБ.

вашег повереника при комисији која ће откупљивати Ваш дуван! Вас нарочито молим и од вас тражим да гласате т. Божу Јовановића, а и радите да и други гласају овога, те да ја и он, удруженим снагама постарамо се да Ваш дуван буде предат држави по што већој цени.⁴⁴

Овај проглас није постигао свој циљ и Азбуковчани су дали поверење Милораду Симићу. Добивши 73,90% гласова, Симић је постао први посланик из Азбуковице у Народној скупштини.⁴⁵ После обављених избора у азбуковачком срезу, као и у целој земљи, приступило се формирању режимске политичке странке. На њеном формирању радио је народни посланик Милорад Симић. Оснивачки зборови Југословенске радикалне сељачке демократије (ЈРСД) одржани су по свим општинама у срезу. Прва провера владине странке, која је на свом првом конгресу, 20. јула у Београду, променила име у Југословенску националну странку (ЈНС), били су општински избори од 8. октобра 1933. године. Од 28 кандидатских листа, које су истакнуте у 14 општина, 24 кандидата је изразило припадност ЈНС. Само по један кандидат у грачаничкој, драгодолској, азбуковачкој и љубовијској општини изјавили су да су полигички неопредељени.⁴⁶ На изборима који су протекли у реду и миру гласало је 5363 гласача, што у односу на 6251 бирача представља 85,80%. Општинске управе добили су: азбуковачку – Васић Миливоје из Горње Буковице, љубовијску Јоковић Љубинко из Љубовије, великоречку — Живановић Станимир из Вољеваца, горњотрешничку — Јосиповић Арсен из Грчића, горњољубовиђанску — Севић Сретен из Горње Љубовиће, грачаничку Степановић Филип из Грачанице, дрлачку — Јовић Здравко из Дрлача, драгодолску — Андрић Теофило из Драгодола, љубовићањску Васић Тихомир из Читлука, оровичку – Спасојевић Аранђел из Доње Оровице, селаначку Недељковић Станимир из Селанца, узовничку – Томић Јован из Узовнице, царинску – Топаловић Живко из Царине, црнчанску – Бркић Урош из Црнче. Сви изабрани председници су са листе ЈНС, изузев Тихомира Васића, који је на изборе изашао као неопредељен, али је одмах после и он приступио ЈНС. Интересантно је поменути да је на овим изборима своју кандидатуру истакло и 11 тадашњих председника,

⁴⁴ Плакат упућен Азбуковчанима певодом скупштинских избора 1931. Године, у коме представници демократске странке за подрински округ позивају на Гласање.

⁴⁵ Статистика избора народних посланика за Прву југословенску народну скупштину одржаних 8. новембра 1931. године, Београд 1935.

⁴⁶ Архив БиХ, КБУ ДБ.

али су само Васић Тихомир и Недељковић Станимир успели да сачувају своје положаје. Према причању савременика, Недељковићу је то успело уз помоћ Уроша Недељковића, народног посланика за раћевски срез, и »зобнице сребрењака“. Неповећење Азбуковчана према својим председницима општина је најбољи показатељ њиховог тешког економског стања, проузрокованог економском кризом, и наде да ће нова управа донети нешто боље. Овакав успех странке на изборима није резултат њене чврсте организације, јер је она у Азбуковици није ни имала, већ више израз поштит. мог тренутка и економске ситуације. У том смислу говори и чињеница да ЈНС у фебруару 1935. године има само 2206 чланова, или свега 41,13% од броја гласача на претходним општинским изборима. О степену организованост ЈНС у азбуковачком срезу послужиће нам извештај среског начелника о стању партија и покрета у срезу од 8. фебруара 1935. године. У њему, поред осталог, стоји: »У срезу азбуковачком има само једна странка и то званична Југословенска национална. Она је основана формално, али у народу није пустила дубоког корена и народ се осећа уопште индиферентан према свим новим партијама. Народ се још дели по старим партијама.⁴⁷ Један број првака ранијих политичких партија није хтео да уђе у ЈНС, као што је прибићевац Радомир Продановић, трговац из Љубовије или пак бивши демократа Милоје Алексић из Горње Буковице. Други, као Тихомир Васић, иако су прихватили ЈНС, веома брзо би се вратили својој старанци ако он се за то указала могућност. Највећи је пак број оних странаčkih првака који су пришли ЈНС из рачуна. У вези с тим, у већ поменутом извештају, стоји: »Чворић Цветко адвокат из Лознице, а сада живећи у Љубовији прешао је у ЈНС, али из рачуна, да би се у истој користио. Жели да води прву реч а нада се да се помоћу новца пласира у нароцу, како би се на будућим изборима и он кандидовао за народног посланика“.⁴⁸ Све ово је изузетан доказ колико је ЈНС успела да изврши асимилацију припадника ранијих политичких партија. Колико је ЈНС била слабо организована и већ компромитована, показује и чињеница што и сам Богољуб Јевтић. На петомажским изборима не излази као носилац листе ЈНС, већ као носилац владине листе. Управо ови парламентарни избори од 5. маја 1935. године показали су потпуно нејединство у ЈНС у азбуковачком срезу, јер су се чак три њена кандидат објавила на листи Богољуба Јевтића, и то: Милорад Симић, Тихомир Васић и

⁴⁷ Исто.

⁴⁸ Исто.

Цветко Чворић. На овим изборима гласало је 5 643 бирача, или 85,59%, а за народног посланика изабран је Тихомир Васић, добивши 3 340 гласова. Његови супарници Цветко Чворић и Милорад Оимић добили су 1853, односно 364 гласа. С обзиром на то да је блок Удружене опозиције створен тек Уочи избора и то првенствено као техничка изборна комбинација, успех се и није могао очекивати, те је њен кандидат Тодор Обућина добио свега 82 гласа. Носилац листе Божицара Максимовића, Срећко Васић добио је 3, а кандидат са листе Димитрија Љотића Велимир Дамњановић само 1 глас.⁴⁹ С обзиром на то да ЈНС није испунила очекивања, Министарство унутрашњих послова је 19. августа 1935. године одобрило формирање Југословенске радикалне заједнице. У азбуковачком срезу овај задатак на себе је преузео народни посланик Тихомир Васић. Он је у периоду од 29. децембра 1935. године па до 19. јануара 1936. године извршио организацију странке у целом срезу, формирајући месне Одборе у свакој општини, у које је уписао око 3 000 чланова. Знатна разлика у степену и брзини организовања ЈНС и ЈРЗ не лежи у програму ЈРЗ, већ, пре свега, у личности Тихомира Васића, који је у на роду био доста популаран, као и у чињеници да је овај срез највише радикалски, што је Васић користио истичући да је програм ЈРЗ веома близак програму бивше Радикалне странке. Ако су општински избори од 1933. године представљали прву проверу ЈНС, онда су општински избори од 8. новембра 1936. године прва провера организованост ЈРЗ. На изборима је истакнуто 29 кандидатских листи, од чега су 23 биле листе ЈРЗ. Неопредељени су били по један кандидат у великоречкој, грачаничкој, љубовићанокој, љубовијској и узовничкој општини, док је један кандидат у грачаничкој општини изјавио да припада Удруженој опозицији.⁵⁰ На изборе је изашло 5582 бирача, што представља 83%. Од добијених гласова 5209 (93%) добили су кандидати ЈРЗ, 361 (6,40%) добили су неопредељени; док је једини кандидат Удружене опозиције добио свега 12 гласова (0,3 %). Међутим, и поред малог броја гласова, неопредељени кандидати су добили четири општине, а само је отпао кандидат у великоречанској општини. Општинске управе добиле су: азбуковачку Здравко Протић, великоречку – Милан Николић, горњољубовићанску Сретен Севић, горњогрешничку Борће Савић, грачаничку – Милорад Андрић, Драгодолску Живан Ковачевић, дрлачку Стојан Ранковић,

⁴⁹ Исто.

⁵⁰ Архив БиХ, КБУ ДБ, пов-4403/36.

љубовићанску – Милан Бјелица, љубовијоку Љубинко Јоковић, оровичку – Аранђел Спасојевић, селаначку – Станимир Недељковић, узовничку Рајко Миловановић, царинску — Живко Топаловић, црнчаноку Миливоје Милановић.⁵¹

У политичком животу Азбуковице после општинских избора 1936. године нешто више живости донело је изгласавање конкордата у Народној Скупштини. Тако је 4. августа 1937. у љубовијоку пошту из поште у Бањи Ковиљачи доспело 16 коверата адресираних на разна лица из неколико села азбуковачког среза. У ковертима су била упакована по 4 примерка летка »Браћо Подринци“, чија је садржина уперена против конкордата, као и против посланика који су га потписали.⁵² Жариште напада на конкордат, међутим, било је у узовничкој цркви, а носиоци тога били су тамошњи свештеник Гвозден Јовановић, свештеник из Грачанице Боривој Ненадовић уз помоћ народног посланика Милана Петковића, проте из Дрињаче. Они су критиковали владу Милана Стојадиновића и посланике који су потписали конкордат, објашњавајући поједине тачке онако како то њима одговара. Тако је 19. августа 1937. године у узовничкој Цркви, свештеник из Грачанице, између осталог, рекао: »Наш народни посланик шугави Тихомир Васић, робијашки син, и он је гласао за Конкордат не мислећи колико тиме доноси штете православљу и православној цркви, је ће црква тим Конкордатом бити оштећена морално и материјално, да ће поред православних свештеника бити код појединих цркава намештени католички свештеници, да ће се деца одгајиваги у духу католицизма и да ће црква много изгубити.«⁵³ Због оваквог свог иступања и Ненадовић и Јовановић су кажњавани од стране среских власти и новчано и временском казном затвора. Исти ови свештеници су били иницијатори формирања четничког удружења. Тако је Боривој Ненадовић 3. октобра 1937. године, на дан освећења месне цркве у Узовници, у црквеној порти уписао 18 четника а заклео их је прота Милан Петковић. Због овога је Ненадовић био кажњен са 550 динара у корист државне касе, а по Закону о зборовима и говорима.⁵⁴ Други покушај стварања четничког удружења био је у Великој Реци, где је јула 1938. године ковач Марко Смиљанић, према сопственој изјави, по

⁵¹ Исто

⁵² Архив БиХ, КБУ, ДБ, пов. ДЗ 4851/37.

⁵³ Архив БиХ, КБУ ДБ, пов. дз. 5756/37.

⁵⁴ Архив БиХ, КБУ ДБ, пов. дз. 5756/37.

писменом наређењу Косте Пећанца формирао Четничко удружење од око 250 чланова из места и околних села. »Ови четници означили су себе некаквим значкама, и у том својству видно тероришући мирно грађанство, дајући себи нарочиту важност у томе нападајући грађанство са опасним испадима и претњама да они имају ван закона право да свакога бију и да раде шта хоће«. Пошто је о овом Удружењу председник великоречке општинске обавестио Краљевску банску управу, то је ова одмах наредила среском начелнику да се удружење има распустити, а оснивач позвати на одговорност, што је урађено. Овако замишљено Четничко удружење у Великој Реци доста се раликује од Четничког удружења у царинској општини, чији је председник учитељ у Драгодолу, а броји 40 чланова, који у (народу уживају веома добар утлед). И док се у Азбуковици организују режимске странке и разне политичке групе, на овом простору је присутна и Удружена опозиција. Изузетно слаб успех на петомажским изборима био је сигнал да у Азбуковицу веома брзо дође и сам Драгољуб Јовановић. Истог дана када је Министарство унутрашњих послова одобрило формирање ЈРЗ, Јовановић заједно са Живорадом Бермановићем, Нинком Петровићем и Мирком Томићем у Љубовији одржи политичку конференцију пред око 300 до 350 сељака Сви су они у говорима нападали владу Богољуба Јевтића и позивали народ да приступи Удруженој опозицији на чијем челу стоји Влатко Мачек.⁵⁵ Сем тога што је један од првака левих земљорадника –Живорад Бермановић био родом из Пецке, они су у Азбуковици били присутни, на тај начин што је једно време као лекар у Љубовији радио и др Радоје Мијушковић. Народ га је нарочито запамтио, јер је донео у Љубовију први рендген-апарат. Задатке Удружене опозиције објашњавао је Азбуковчањима и др Иван Рибар 31. октобра 1937. године на политичкој конференцији у Љубовији, непосредно после склапања споразума између хрватске и српске опозиције, односно стварања Блока народног споразума. Објашњавајући овај споразум и истичући да он није онакав каквим га режим представља, Рибар каже: „Скlopљеним споразумом не мењају се границе наше државе“. На парламентарним изборима од 11. децембра 1938. Године, и азбуковаачком срезу Удружена опозиција је истакла два своја кандидата: Милоја Алексића, земљорадника из Горње Буковице, са замеником Филипом Степановићем из Грачанице и Цветка Чворића, адвоката из Љубовије, са замеником Теофилом Андрићем, земљорадником из Драгодола. Ово је

⁵⁵ Исто, пов дз. 5526/38.

најбољи знак њене нехомогености али истовремено и пример како се лако мењају политичка уверења. Наиме, Цветко Чворигић је на петомажским изборима био кандидат на владиној листи. Кандидат на листи ЈРЗ на овим изборима био је Тихомир Васић, а његов заменик Славољуб Тадић, кафеџија из Љубовије. На листи »Збора« кандидат је био Лука Б. Тешић, земљорадник из Доње Буковице, а његов заменик Драгољуб Максимовић, земљорадник из Читлука.⁵⁶

За народног посланика изабран је поново Тихомир Васић, добивши 3059 гласова. За њега у напмени кандидатске листе стоји и ово: »Омиљен је у народу због своје дарежљивости«.⁵⁷ Због ове своје особине Васић је био презадужен, те су с тога и његови повереници агитовали за њега како им не би пропао дуг. Представници Удружене опозиције добили су 2159 гласова, што је знатан пораст у односу на петомажске изборе. Основни узрок овоме, међутим, не треба тражити у њеној организованој активност, већ, првенствено, у личностима кандидата. Скоро је сигурно да је Чворић за собом повео и своје гласаче кад је прешао на листу Удружене опозиције, док је други кандидат својим утицајем у масама, што му и власти признају, могао себи да обезбеди знатан број присталица. На овај начин се, углавном, објашњава 1009 гласова за Алексића и 1150 гласова за Чворића. Кандидат на листи Димитрија Љотића, Лука Б. Тешић добио је свега 85 гласова, чиме се још једном показало да »Збор« Димитрија Љотића није у азбуковачком срезу ухватио корена. Интересантан је, међутим, начин на који су Лука Тешић и Драгољуб Максимовић, радикали до 1938. године, покушали да оснују организацију ЈНП »Збор« у љубовијској општини. Они су за децембарске изборе прикупили потписе 40 предлагача за кандидатуру Луке Б. Тешића. Тешић је без икакве седнице и састанка са предлагачима испунио добијенти формулар записника о образовању ЈНП »Збор« у Љубовији. Тако благајник »Збора« опанчар Милош Пановић из Љубовије, није ни знао о томе да је благајник. На овај начин су суседи, рођаци и пријатељи Луке Тешића потписујући његову кандидатуру, постали чланови »Збора« и не знајући за »Збор« и његовог вођу Димитрија Љотића.⁵⁸ Ова махинација је откривена када је почетком новембра, на основу наређења краљевске банске управе Дринске бановине од 4. 11. 1940. године, срески начелник

⁵⁶ Исто

⁵⁷ Архив БиХ, КБУ ДБ, Скупштински избори 1938. године –изборни материјал кутија–11

⁵⁸ Архив БиХ, КБУ ДБ, пов дз. 5375/40.

приступио проверавању спискова организације ЈНП ”Збор”“. Наиме, од њих 40 позвано је и саслушала 22 члана, и сви су до једног одрекли и повукли свој потпис истичући да су сматрали да потписују кандидатуру Луке Б. Тешића.

4.

РЕВОЛУЦИОНАРНИ ПОКРЕТ У СРЕЗУ АЗБУКОВАЧКОМ ОД 1919 до 1941

Пошто у азбуковачком срезу није било изразите класне диференције, то у њему није дошла до изражаја ни револуционарна класна борба. Љубовија, као центар среза, у овом периоду је била типична паланка у којој се број радника кретао од 10 до 20.⁵⁹ Ако овоме додамо потпуно одсуство интелектуалаца, онда ће нам бити јасно зашто у Љубовији никад није било револуционарних акција нити радничких организација. Узроке спором продирању напредних идеја у Љубовију можемо тражити и у доста слабој повезаности са већим местима Ваљевом и Шапцем. На скупштинским изборима 1920. године комунисти су у Азбуковици добили 211 гласова, од чега највише 77 у азбуковачкој општини и 45 у горњогрешњичкој. Знатан број гласова за комунисте у азбуковачкој општини је резултат рада Милоја Т. Алексића, из Леовића, за кога срески начелник извештавајући о кандидатским листама за општинске изборе 1933 каже: “Познат је као највећи противник данашњег режима. Раније је био отровани комуниста и републиканац, те када је комунистичка странка Законом растурена, он је склоњиште нашао у демократској странци”. После преласка КПЈ на илегални рад, њен утицај у Азбуковици се није ни осећао. Тако на изборима за народне посланике 1923. године за листу НРПЈ је гласало само 17 гласача, а њен носилац је Ратко Цезић. На идућим парламентарним изборима НРПЈ није у Азбуковици истицала своју листу, да би у поновном покушају на скупштинским изборима доживела потпун неуспех, добивши свега гласова 7. Носилац ове листе био је Станимир Јосиповић. За разлику од Љубовије, у другој варошици среза, у Пецкој, комунистички покрет је нешто јачи, што је, пре свега, резултат активности

⁵⁹ Јевтић А., н.д.

неколицине напредних личности, као и осетни утицај Ваљева. На иницијативу учитеља Живка Илића у Пецкој се 1926. године формира драмска група чији је најактивнији члан био трговачки помоћник Драгутин Андрић. Касније је групи пришао и учитељ Иван Глушчевић. Драмске представе, као што су : Вода са планине, Јазавац пред судом, Кир Јања и друге је изводила веома успешно, гостујући по целом срезу а и шире.⁶⁰ Своју активност она још више развија доласком учитеља Петра Враголића у Пецку, као и оснивањем ФК „Рибникар“. Наиме, преко 15 омладинаца, углавном деце сиромашних занатлија и радника, шегрти и ученици, били су најчешће чланови и секције и фудбалског клуба. Пошто је у друштву било и неколико омладинки из Коњица, Гуњака, Драгадола и Царине, то је свако гостовање фудбалског клуба могло да буде праћено и драмским програмом. На овај начин стварао се простор за ширење комунистичких идеја не само међу омладином већ и шире, поготову што су се, скоро редовно, оваква гостовања завршавала спонтаним разговорима са домаћинима. Окупљање комунистички настројене омладине Пецке и околине вршено је и око Здравствене задруге која је у Пецкој основана 1934. године. Организовани су разни течајеви за унапређење пољопривреде, а на њима се, узгред, говорило о развоју пољопривреде у Совјетском Савезу (истицао је да је пољопривреда код нас доста за⁶¹остала, а постављало се и питање ко је томе крив). Главни организатори и предавачи били су: Драги Андрић, Херберт Краус и Петар Враголић.⁶² За ширење револуционарних идеја међу омладином од нарочитог значаја су разни курсеви, названи Народни универзитет. На њима су организована предавања из различитих области, и то једном недељно. Овом активношћу која је била највећа током зиме 1939/40, руководио је Петар Враголић. Дакле, за време доласка Стеве Милатовића на место учитеља у Гуњацимама. За учитеља у Гуњаке Стево Милатовић долази септембра 1939. Године. Његовим доласком напредна литература је све више присутна у овом крају, а и он сам често је разговарао о појединим прочитаним књигама. Већ почетком 1940. године долази до покушаја формирања синдиката у Пецкој. На два–три састанка долазио је чак и Риста Михаиловић, члан Окружног комитета КПЈ за Ваљево, у то време задужен за организационо–партијске послове. Али до формирања организације синдиката није

⁶⁰ Јевтић А., н.д.

⁶¹ Јевтић А., н.д.

⁶² Јевтић А., н.д.

дошло, пошто срески начелник за азбуковачки срез, почетком 1941. године, извештава Краљевску банску управу Дринске бановине да у целом срезу током 1940. године није постојала ниједна подружшца УРС-а.“ Иако није дошло до формирања УРС-а крајем новембра 1940. године, после дужег посматрања људи и саветовања са ОК КПЈ за Ваљево, Стево Милатовић, заједно са Мишом Пантићем, приступа формирању партијске организације у Пецкој. Одржан је састанак најпроверенијих симпатизера КПЈ у основној школи у Гуњацима, а присуствовали су: Ратко Јовић, берберски радник из Пецке, Драгутин Андрић Брка, трговац из Пецке, Душан Антонић–Сарић, ковач у Гуњацима и Татомир Солдатовић, земљорадник из Бастава. На састанку је Миша Пантић објаснио да су сви присутни примљени у чланство КПЈ. Затим је за секретара партијске ћелије изабран Стеван Милатовић. Он је, као стари члан КПЈ, говорио о циљевима којима тежи КПЈ и задатцима чланова за њихово остваривање. Затим је разјашњавао ратом бремениту политичку ситуацију, стављајући у задатак чланству да је у сталном додиру са људима и да код њих раскринкава рад профашистичке владе Цветковић - Мачек. После овога расправљано је о свим људима којима треба прилазити као симпатизерима КПЈ, јер су проверени кроз дотадашњи рад. Констатовано је да се за симпатизере Партије сматрају: др Херберт Краус, који је био на директној индивидуалној вези са ОК КПЈ за Ваљево, Војислав Миловановић–Тодорић, обућар у Пецкој, Лука Јовановић, земљорадник из Гуњака, Момчило Манојловић и Александар Милинковић, кројачки радник из Пешке. У ово време као комуниста у азбуковачком срезу виђен је и Никола Божовић, дописник „Политике“ из Љубовије. Он је нарочито утицао на младе у Љубовији, међу којима је током лета било и средњошколаца. Крајем фебруара 1941. године у гуњачкој основној школи одржан је други партијски састанак раније формиране партијске ћелије. На њему је изнета спољна и унутрашња политичка ситуација, а онда је дискутовано о томе како треба да сви чланови КПЈ објашњавају настале догађаје. Истакнуто је да треба користити сваки скуп људи и давати потребна објашњења у вези са насталом економском и политичком ситуацијом. На вест о обарању Тројног пакта, ученици Основне школе у Пецкој сврстани у поворку са заставом и краљевом сликом, предвођени управи: тељем школе Петром Вратлићем, кренули су ка општини. Код зграде среске испоставе придружио им се и сам Лазар Богичевић, шеф испоставе. До општине Ђацима се придружило више од тридесетак грађана а у повратку до школе поворка је још више

увећана новопридошпим грађанима. После подне по кафанама у Пецкој се окупило више од 200 људи; било их је доста и из околних села. Наиме је догађаје објашњавао управо, њихов црвени учитељ Чедо Милосављевић. Увече је Ратко Јовић организовао десетак омладинаца који су прошли улицом Пецке и певали песму „Ланци нам се кују клети“.⁶³

5.

КУЛТУРНЕ И ПРОСВЕТНЕ И ЗДРАВСТВЕНЕ ПРИЛИКЕ У СРЕЗУ АЗБУКОВАЧКОМ

5. 1. Опште стање школске имовине након завршетка рата

Израз привредне неразвијеност и сиромаштва Азбуковице је и њено школство. У овом периоду њега карактерише: мали број школа, првенствено нехигијенских и са недовољним капацитетима, слаба опремљеност школа школским намештајем и наставним средствима, често непопуњена Одељења, пошто су наставници, због тешког живота у брдским селима, нерадо долазили у ове школе и исте веома брзо напуштали и одлазили у боља места. Поред економских тешкоћа, неприлике у азбуковачком школству једним делом је проузроковала и катастрофа овога краја у првом светском рату. Наиме, од 5 397 904 динара ратне штете на школама у подрињском округу на азбуковачке школе долази 902 495 динара, или 16,71%.⁶⁴ Просечно, свака школа у округу имала је штету од 52 406 динара, а свака азбуковачка чак 90 249 динара. Дакле, школе у најсиромашнија срезу највише су страдале. Због високе ратне штете (већина школа у Азбуковици је ослобођење дочекала само са голим зидовима, без крова, прозора, врата, дрвеног поца, ограде, скромног школског намештаја и још скромније збирке учила, као и без оног малог броја књига. Нешто скамија је једино остало у љубовијској и једној од школа у Горњој

⁶³ Јоксимовић З., н. д., 290.

⁶⁴ Архив Југославије, Министарство просвете Краљевине Југославије, Одељење за основну наставу, фонд у сређивању

Буковици.⁶⁵ У осталим школама уместо скамија употребљаване су разне баштенске клупе, а често и треношци, које су ђаци од својих кућа доносили. Од осталог намештаја и наставних средстава није било ни трага. „Место школске табле учитељи су се служили на многим местима дрвеним столом, чије су ноге биле окренуте зиду, разним комадима широке даске, картона итд. Писало се угљеном место креде.“⁶⁶

У каквим се тешкоћама нашло школство у Азбуковци после ослобођења 1918. године сведочи и чињеница да су школске 1918/19. године радиле само три школе, и то у: Царини од 12. III 1919, Горњој Буковци од 4. IV 1919. Љубовија од 28. IV 1919. године. Свестан свих тешкоћа школски надзорник је актом код 10. маја 1920. године тражио 165 000 зајма и 133 000 помоћи из државног буџета за педизање и оправку школских зграда, као и за најнужније набавке намештаја и учила. У образложењу свог захтева он каже: »Планински и кршевит школски срез, као погранични – био је изложен најогорченијим и најдуготрајнијим борбама, где је непријатељ систематски рушио школе (расаднике националне свести и родољубља) те је и најгоре пропао од свих крајева наше отаџбине.

Сем помоћи од 30 000 динара школама у љубовијској општини, која је одобрена у априлу 1920. године, помоћ осталим школама је стизала споро и у недовољним количинама. Финансијске тешкоће школа проузроковало је и веома споро исплаћивање ратне штете. Поред свега овога, школе је у незавидну материјалну ситуацију доводило највише њихово слабо издржавање од стране политичких општина. Оно је у највећем броју случајева, било последица сиромаштва становништва, али понекад и последица самовоље општинских чиновника, нарочито пред изборе када је требало придобити гласаче, те се том приликом одуговлачило са убирањем школског приреза. На пример, крајем 1920. године није био измирен сав школски прирез ни за 1919. годину, док је за 1920. годину било предато свега 12,56%.⁶⁷ Проблем издржавања школа у овом школском срезу био је присутан све до почетка другог светског рата. Тако је 1935. године било предато свега 26,87% од планираног школског буџета. Финансијске недаће успориле ширење школске мреже у Азбуковци, али не и потпуно зауставиле. У 1935. години у овом срезу је већ

⁶⁵ Извештај школског надзорника Министарству просвете (Одељење за основну наставу) од 28. марта 1923. године.

⁶⁶ Исто, Годишњи извештај о стању народних школа за срез, јадрански, рађевски и азбуковачки, 1918/19

⁶⁷ Архив КБУ ДБ ПОВ 550/32

било 19 школа са 38 одељења, мада су неке од њих биле смештене и у приватним и нехигијенским зградама - школе у: Г. Љубовићи, Леовићу, Г. Кошљама, Савковићима и Г. Огровици. У наредне четири године њихов број се још увећао, па је крајем 1939. године у Азбуковилзи било 23 школе и 42 одељења, што значи да се број школа у односу на период после првог светског рата више него удвостручио. Али са порастом становништва и овај број школа постаје недовољан, те стога срески начелник у годшњем извештају за 1939. годину каже: »Да би развој наставе био правилан и да би се омогућило школовање све приспеле деце, потребно би било подићи 9 нових сталних школских зграда са по два одељења и код седам школа дозидати по једно одељење за учионицу«.⁶⁸

5. 2. Спортска и културна удружења

Поред народних књижница и читаоница, учитељи су организатори других културно-просветних и хуманих друштава. Почетком 1935. године у срезу постоји: Пододбор Црвеног крста, Меони одбор Јадранске страже, Пододбор друштва »кнегиња Зорка«, Спорт-клуб »Браћа А. Васићи«, Спорт-клуб »Рибникар, Поверенаштво српског културнопросветног друштва »Просветар и Савезне стрељачке дружине у Љубовији, Царини и Оровици. У свим овим друштвима и клубовима било је 559 чланова. Поред ових друштава, учитељи су радили у земљорадничким задругама, које су, сем унапређивања пољопривреде, имале и културнопросветни значај, пре свих Земљорадничко-здравствена задруга у Пецкој, која је око себе окупљала напредне омладинце.

Од просветних установа у азбуковачком срезу постојале су једно време и женске радничке школе у Љубовији и Пецкој. Женска радничка школа у Љубовији отпочела је рад 10. октобра 1921. године, али је због малог броја ученика, по наредби Министарства за трговину и индустрију, престала са радом 28. децембра 1926. године. Женска радничка школа у Пецкој основана је 1. јуна 1925. године, али под управом царинске општине, што јој је омогућило да нестане већ у почетку, јер је број деце био доста мали. На пример, школске 1926/27. Године у три разреда било је свега 10 ученика. Оваква

⁶⁸ Исто, фасцикла 1685/2745

судбина оних школа је и разумљива ако знамо да се у овом срезу женска деца веома мало школују у основној школи. Ове школе су, првенствено, биле покушај богатијих слојева (трговаца, занатлија и кафеџија) да својој женској деци омогуће бољу удају и лагоднији живот.

5. 2. 1. Фудбалски клуб „Браћа А. Васић“ из Љубовије⁶⁹

Фудбалски клуб је настао у временима којих се ретко ко сећа, а живео је неупадљиво, уосталом као и сви људи азбуковачког краја, који по неком обичају увек више пажње посвећују свему другом него себи и својима. Прича о фудбалском клубу из Љубовије је и прича о многим клубовима из мањих места основаним у давнини и тешким временима, али и сведочанст, во о богатом, часном и лепом животу свих тих скромних спортских колек, тива који су баш захваљујући томе, по свим људским мерилима, цењеним особинама, успели да се одрже. Када се закотрљала прва фудбалска лопта у Љубовији, ко ју је тада шутнуд са центра – вероватно се неће никада сазнати. Једноставно, није забележено, или су писани трагови о томе неповратно изгубљени. На основу оскудне историјске грађе, што наводи и мр Милан Јевтић у књизи „Азбуковица – земља, људи и живот“, током 1928. и 1929. године у Подрињу поред „Мачве“ (основана 1919.) настају фудбалски клубови међу којима и Спортски клуб „Подриње“ у Љубовији. Нема података о фудбалским активностима клуба, а претпоставка је да су игране две-три утакмице годишње у летњем периоду, не наводећи нити име противника нити резултате утакмица. По причи Миће Михаиловића, тадашњег фудбалера „Подриња“, пензионера из Братунца, прва утакмица је одиграна у лето 1928. године у Љубовији против Пецке и те године је одиграно три-четири пријатељске утакмице. Због лошег материјалног стања формираног клуба (недостатак игралишта, опреме, средстава за путовање...), Спорски клуб „Подриње“ током 1931. године мења име у Спортски клуб „Браћа А. Васић“, из захвалности према

⁶⁹ Младеновић С. М., 150 година Варошице Љубовија (3. Јун 1871.) Старе Вароши (1836-1896 – 1897-1940), Љубовија, 2021., 279-281

главном финансијеру и власнику београдске фирме „Браћа А. Васић“ Љубомиру Васићу, родом из Цапарића. На челу клуба, председник, током 1931. године, био је господин Миле Деспотовић, а управу су чинили виђенији грађани варошице Љубовија. У извештајима током 1931. године Живорада Обрадовића, наводе се активности С.К. „Браћа А. Васић“, помиње се 11. августа утакмица са С.К. „Рибникар“ из Пецке и 23. августа са С.К. „Зворник“ из Зворника. Током 1931. године одигране су фудбалске утакмице против клубова „Радојловић“ из Крупња, „Гара“ из Бајине Баште, са „Грговачким помоћником“ из Ваљева и „Гучевом“ из Лознице. На терену су се нарочито истицали бек Николић – Грба, Милосављевић, Мирковић, Поповић, „Шефкија“, као и млади голман Гвозден Милосављевић. Капитен тима, а уједно и тренер је популарни Милан Николић – Грба, док је секретар и благајник клуба био Војин Крсмановић, шустер из Љубовије. У зимском периоду су организоване забаве са лепим програмом да би се скупио новац за куповину опреме и најнужније трошкове клуба. Опрема је купована такође од добровољног прилога грађана и чланова управе клуба. Сваки играч је имао своју опрему и водио је рачуна да за сваку утакмицу буде чиста, јер се чувала само за утакмице. Дресови су били црвени са белим крагном и црвеним гајтаном, чарапе су црвене са две беле штрафте, док су шорцеви били плаве боје. Тако је изгледала опрема С.К. „Браћа А. Васић“, на радост играча и публике све до 1941. године. Избио је рат, стишале се фудбалске страсти, умирила се и фудбалска лопта, јер за забаву и спорт није било погодно време. Након завршетка Другог светског рата започела је обнова и изградња ратом опустошеног краја. Тек почетком 1945. године у „Гласу Подриња“ појављују се прве штуре спортске вести, дајући првенствено значај политичким активностима и напорима људи за обнову земље. Средином јуна 1946. године у новинама је извештај о фудбалској утакмици из Љубовије, уместо дотадашњег имена клуба „Браћа А. Васић“, помиње се Ф. Д. „Божовић“⁷⁰, који се састао са Ф. Д. „Рађевац“ из Крупња. Име клуба остаје до средине 1948. године, када се у спортским извештајима из Љубовије, помиње „Љубовија“ као фудбалски клуб из Љубовије, док садашње име фудбалског клуба „Дрина“ из Љубовије датира од средине 1953. године.

⁷⁰ Клуб добио име по Николи Д. Божовићу, предратном дописнику „Политике“ из Љубовије, првоборцу, учеснику АВНОЈ-а, мајору ЈА и народном посланику, који је међутим, као информбировац, завршио 1948. на Голом Отоку, а убијен 1951. године у логору Стара Градишка.

5. 2. 2. Ловачко удружење „Баурић“

Задатак и циљ новоформираног ловачког удружења је да усмери активности на гајење и заштиту дивљачи, узгој и размножавање дивљачи, заштиту од штетних дивљачи као и унапређење ловства и увођење законитости у лову, Поштовање ловачких обичаја и традиције настављено је и након Првог свет, ског рата, удружење је обновило рад 1926. године са циљем омасовљења и подмлађивања чланства, тако да је 1929. године имало 92 ловца. Током задње деценије пред Други светски рат, Љубинко Јоковић тадашњи председник општине Љубовија и председник Удружења ловаца „Баурић“, старао се за ред и дисциплину у ловишту, поштујући етику и примену законских прописа, уз увођење контроле дивљачи и ловишта увођењем ловочуварских контролора. Удружење је у том периоду имало за циљ подизање, заштиту и коришћење дивљачи, обогаћења фонда дивљачи као и непосредну сарадњу са околним ловачким удружењем.

Активности Ловачког удружења „Баурић“ из Љубовије прекинуо је Други светски рат, а покретање и обнову рада удружења иницирали су 1946. године тадашњи ловци Никола Божовић, Милета Полић – Бата, Крста Протић, Сретен Илић и Славољуб – Ћива Јоковић. Број чланова надмашио је бројчано стање из 1941. године и крајем 1946. године удружење је бројало 160 ловаца.⁷¹

5. 2. 3. Срески расадник

Срески воћни расадник, по закону о унапређењу воћарства у свим срезовима током 1900. године оснивају се срески расадници од најмање пет хектара, у којима се производе и гаје саднице разног воћа, лозе, белог дуда и другог корисног дрвећа и шибља. Осим тога, у расадницима где постоји могућност, треба обезбедити гајење пчела, свилених буба и живине, ради чега треба подизати пчелињаке, свиларе и живинарнике. У расадницима током године у разна доба године организовати практичне курсеве, на које долазе по два питомца из свих општина у срезу, који нису млађи од 16 година. Такође у расадницима организовати практичну школу за различите пољопривредне гране, које су у расадницима заступљене. Расадник за срез Азбуковачки основан је 1908. године, на среском имању

⁷¹ Станивуковић П., Неговановић М., Сто година Ловства у Азбуковици, Љубовија, 2000. година

величине од 4,79 хектара. Међу управницима среског расадника у Љубовији, био је Никола Љубичић, потоњи Министар војске Југославије и генерал армије.

5. 2. 4. Удружење ратника Првог светског рата у Љубовији и његове активности

Удружење ратника Првог светског рата настало је крајем 1919. године у варошици Љубовији и посвећено једном племенитом хуманом и патриотском чину са циљем очувања и неговања традиција ослободилачких ратова. Удружење је имало за циљ да чува сећања на ратна дејства и на изгинуле ратнике Азбуковице од Првог српског устанка (1804-1813), Српско – турског рата (1876-1878) и Првог светског рата, да сачува од заборава светле догађаје из историје српског народа, њихова с: ралања, јунаштво и бескрајну оданост отаџбини. Темељи удружења базирају се на основама патриотизма, родољубља у циљу очувања и развоја традиције наше славне прошлости и успомене на Азбукочане који су своје кости у уткали у темеље нове отаџбине. Сваке године удружење организује разне активности, то су традиционална ходочашћа и полагање венаца у Тополи, Опленцу, Мишару, Чокешини, Јавору, Алексинацу, Церу, Мачковом камену, Гучеву, Пецкој и Колубари. У првим годинама постојања бавили су се старањем о ратној сирочади Азбуковице, прикупљањем земних остатака изгинулих ратника на азбуковачком ратишту и подизањем спомен обележја у Срезу азбуковачком (на Мачковом камену, у Пецкој) и градњи спомен чесме у центру варошице Љубовија. Током зимских периода одржавана су предавања о биткама током Првог светског рата (на Церу, Јадру, Солунском фронту...) по сесоким школама и већим љубовијским кафанама (најчешће код Тодора Обућине), где су гости били знани официри из Првог светског рата. Велику улогу у оснивању и ативностима удружења дали су Ђорђе Савић, Тодор Обућина, Љубинко Јоковић, Тихомир Васић, Александар Миладиновић и Цветко Вучковић⁷².

- *Споменик Азбуковчанима по гинулим у ослободилачким ратовима (1912-1918)*

На збору грађана црквене општине читлучке 7. јула 1921. године (збор је организовао свештеник Александар Козлов), код читлучке цркве, након Свете литургије и парастоса за покој душе изгинулим јунацима током ратова за своју веру и независност,

⁷² Младеновић С.М., 150 година Варошице Љубовија (3. Јун 1871.) Старе Вароши (1836-1896 – 1897-1940), Љубовија, 2021., 254-255. Стр.

донета је зборска одлука да се у центру вароши Љубовија сагради спомен обележје и да се три пута годишње одржава парастос настрадалима у ратовима, који су своје животе положили на олтар отаџбине у ратовима од 1912. до 1918. године, као сталан и незабораван спомен наше вечне захвалности. Током јесени 1921. године, материјалним и новчаним средствима малобројних Љубовијана, саграђена је од зиданог камена мала и скромна спомен чесма. Тај мали и скромни допринос варошана својој браћи, сестрама, очевима, мајкама, несталим у вртлогу Великог рата, велики је успех једне мале разрушене вароши, која се грчевито борила да избегне самртнички тренутак. Чесма је саграђена у центру вароши на општинској земљи, код Трга Козлић. Основни подаци и изглед спомен чесме реконструисани су на основу старе фотографије која је настала у првој години градње цркве. Постамент дужине 3,6 метара, ширине 2,4 метра, висине два метра, озидан од благо профилисаног гранита. Са западне стране постаментa налазили су се уцртани симболи Краљевине Србије и крст, а на средишњем делу налазила се чесма са водом. На постаменту налазила се четворострана призма (ширина један, висина један метар) од лепо обрађеног гранитног камена са наутврђеним записом. Тих десетак година постојања спомен чесме, Трг Ивана Козлића био је центар окупљања варошана љубовијских где су се водили дуги и неисцрпни разговори. Након доношења одлуке о градњи цркве костурнице у Љубовији 1932. године, спомен чесма је срушена а табла са натписом уграђена је у темељ за простор костурнице:

**Спомен за отаџбину изгинулим и помрлим херојима из вароши Љубовије и околине
1912—1921. год.**

Тешић Живко, капетан

Гајић Драгутин, поручник

Полић М. Марко, пот. поручник

Весић Петар, поручник

Лакић Видоје, наредник

Петровић Петар, наредник

Савић Маринко, наредник

Поповић Миливоје, наредник

Севећ М. Петар, наредник

Тодоровић Степан, под. наредник
Томић Милутин, каплар
Павловић Васо, каплар
Максимовић Петар, каплар
Ненадовић Радован, каплар
Јовановић Д. Васо, каплар
Јоковић Љ. Велизар, редов
Адамовић Влајо, редов
Ракић Светозар, редов
Филиповић Драго, редов
Јовановић М. Драгутин, редов
Радоичић Видоје, редов
Перић Светомир, редов
Божич Драгутин, редов
Марковић Сретен, редов
Радовановић Марко, редов
Васић Р. Васо, редов
Васић В. Сретен, редов
Алексић Сретен, редов
Дрнадревић Маринко, редов
Карадаревић Назиф, редов
Давидовић Коста, редов
Полић С. Коста, редов
Тадић Радо и другови
Ракић Јеротије, редов
Јовановић Рајо, редов
Илић Сретен, редов
Поповић Милосав, редов
Протић Максим, редов
Радовановић Живојин, редов
Павловић Михаило, редов

Бошковић Никола, редов
Новаковић Јован, редов
Бошковић Марко, редов
Продановић Сретен, редов
Стевановић Владо, редов
Лукић Љубомир, редов
Тријић П. Борисав, редов
Илић Никола, цивил
Илић Будимир, редов
Момић П. Јеврем, цивил⁷³

5. 2. 5. Удружење опанчара у Љубовији⁷⁴

Удружење опанчара у Љубовији настало је знатно раније него остала занатска или друга удружења. У почетку обухватао је све обућаре и опанчаје на простору Среза азбуковачког а циљ удружења био је стварања бољих услова рада и других погодности за њихово функционисање. Већ током 185. године на простору Азбуковице формирају се мешовити еснафи и посебни еснафи (ковачи, котлари, бојације, опанчари), који су релативно кратко трајали а о њиховој активности нема података јер су уништени током поплаве 1896. године. У почетку 1891. године опанчари у Азбуковици су били организовани у занатски трговачки еснаф, а њихово самостално удружење настаје почетком 1893. године и било је једно од најорганизованијих, најбројнијих и финансијки најјачих еснафа. О њиховој активности из тог периода и раније нема зачуваних докумената, њихова активност настављена је и у новоформираној варошици у Јабучју. У Љубовији, око 1905. године, основан је одбор Савеза опанчарских радника и формирана управа: председник Стеван Николић, секретар Велизар Јанковић и благајник Рајко

⁷³ Натпис са спомен табле у Храму Светог Преображења Господњег у Љубовији.

⁷⁴ МИА Шабац, Фонд начелства азбуковачког

Радовановић. У надзорни одбор ушли су Миливоје Милутиновић и Милојко Полић. Задатак Савеза опанчара је побољшање услова рада, заједнички наступ на тржишту робе и сировина, борба за повећање зараде, скраћивање радног времена, отварање занатске школе, где би се школовао нови образовани опанчарски кадар. После Првог светског рата долази до наглог процвата опанчарског заната, и новошколовани опанчари почели су да израђују „ђоновске опанке“ а нешто касније и такозване „гумењаке“. Пред Други светски рат у вароши Љубовија битисало је 20-ак опанчарско – обућарских радњи, док је много већи број постојао по сесоким срединама, који су задовољавали уже локалне потребе.

5. 2. 6. Женска радничка школа у Љубовији

Женска радничка школа у Љубовији почела је да ради 10. октобра 1921. године, али је због малог броја ученика, по наредби Министарства трговине и индустрије, престала са радом 1. јуна 1925. године. Ова школа је била првенствено покушај богатих слојева (трговаца, занатлија и кафеџија) да својој женској деци омогуће бољу удају и лагоднији живот, Мали број деце је похађао школу, нарочито је поразан податак да је у школској 1921. години од 637 девојчица њих свега 155 похађало школу и да је свега 9,3% женске популације било писмено. Током школске 1921. године у Љубовији је формирана женска занатска школа, која је радила до 1928. године у циљу обучавања женске омладине у области занатства и домаће радиности. Секретар женске подружнице била је Добрила Вучковић – Тадић а благајница Видосава Тадић. Међутим, због малог броја ђака, школа није радила у континуитету, али је била активна и 1930. године, као и 1937-1938. године.

5. 2. 7. Азбуковачко учитељско удружење

Азбуковачко учитељско удружење основано је 1923. године са седиштем у Љубовији и окупљало је учитеље Азбуковачког среза, чланове њихових породица као и ученике учитељских школа из Азбуковице. Удружење је плод неколико ентузијаста међу учитељима а поред унапређења учитељске професије имало је за циљ отварање књижница и читалишта по школама и селима, организовање екскурзија учитељског и ђачког особља како по Азбуковици тако и у широј околини. Основни задаци љубовијског учитељског удружења били су набавка књига, часописа, да у школи и по приватним кућама приређују

књижевне вечери, организовање предавања и лечења од разних болести, разни течајски из народне радиности и описмењавање ваншколске омладине. Учитељи су на излетима и екскурзијама наступали као једна мала аматерска позоришна труппа, одржавали концерте и драмске представе (скетче итд.) у корист фонла учитељске сирочади. У својим срединама учитељи су организовали приказивање филмова, оснивали драмске групе које су давале приредбе по селима и разна друга предавања у циљу описмењавања и просвећивања необразованог и доста сиромашног становништва Азбуковице. Тако, на пример, у Узовници је учитељ Рајко Јовановић приказао 23 филма здравствене, историјске и културне садржине. Учитељско удружење и учитељи појединачно били су главна покретачка снага на културно – просветном плану и својим активностима покрећу и оснивају разна културна, спортска и хумана друштва, која настоје да из заосталости извуку овај крај.

5. 2. 8. Задружна удружења у Азбуковици

Задружна удружења у Азбуковици, након Првог светског рата, оснивају се током 1928. и 1929. године (Грачаница, Драгодол, Оровица, Гуњаци, Горња Буковица, Дрлаче, Читлук и Узовница), која су била повезана са среским и окружним савезима. Сељаци ступају у задружне организације сматрајући да ће се, удружени и организовани, моћи лакше супротставити у борби против прекупаца, зеленаша и сузбијати сеоске и градске дућанције. Међутим, по правилу, задруге воде имућнији сељаци, кметови, председници општина који уносе већа средства у задружне фондове, па тако и кроје политику задруге и утичу на расподелу новчаних средстава. Поред сеоских месних задруга формирају се у Узовници (1931) и Оровици (1932), набављачко — потрошачке задруге и формирају се у Љубовији пољопривредне подружнице Среске земљорадничке – воћарске задруге (1932), Среске земљорадничко – сточарске задруге (1935) и Бановског воћног расадника, обезбеђен је срески пољопривредни референт, са циљем унапређења пољопривреде у селу. Током 1928. године у варошици Љубовији је формирана Набављачко – продавачка задруга која купује робу од произвођача (гросиста), со, гас, шећер, кафу, обућу, гвозђарске потрепштине, врши набавку и продају пољопривредних употребних справа као што су гвоздени плугови, круњачи, тријерови за жито, сејалице, косачице, шиваће машине и разни ситни алати. У земљорадничкој задрузи у Љубовији решавају се спорови

међу задругарима, нестају честе крађе, свађе и сукоби се решавају на леп и пријатељски начин. Отварањем разних задружних удружења, среских и месних, није могло битије поправити економску моћ становништва Азбуковице, и већи део зараде и добити преливао се у руке сеоских и градских трговаца. Ниски приноси, стари начин обраде земљишта и лошији квалитет садног и приплодног материјала, разлози су што је азбуковачки сељак (тежак) и даље таворио без видног напретка. Среска земљорадничко – воћарска задруга формирана је у Љубовији 1932. године, Среска земљорадничко – сточарска задруга основана је 1935, док је од 1930. године у Љубовији постојала Пољопривредна подружница. Тридесетих година 20. века формиран су Бановски срески расадник, Набављачко – потрошачка задруга и Дуванска станица. Ова удружења и установе имала су за циљ унапређење пољопривреде, сточарства и воћарства, набавку разних семена, дуванског екстрата, заштитних пољопривредних средстава (плавог камена, бордовске чорбе), пољопривредних справа, разних врста садница воћа, нове врсте житарица, као и побољшање сточног фонда Азбуковице. Овако организована пољопривреда по селима није могла поправити економску моћ становништва, јер азбуковачки сељак се тешко привикавао новом начину обраде земљишта и гајењу нових сточарских и воћарских сорти.

5. 2. 9. Соколско друштво у Љубовији

Соколско друштво у вароши Љубовија формирано је тек 1932. године у оно је окупљало децу, омладинину и одрасле. Циљ друштва био је ства, рање јаке и свестране личности и изградња код чланова снажног осећаја Националне припадности, социјалне једнакости, верске, националне и председник и најистакнутији члан Соколског друштва у Љубовији је Теодосије Лакић, а у захвалност према свом оцу и његовим потомцима подигао је чесму, коју мештани прозваше „Васина чесма“.⁷⁵ Соколско друштво у Љубовији, Подрињу и целој Србији, између два светска рата, било је под јаким утицајем династије Карађорђевић, чланови друштва представљали су елиту и битан фактор друштва и били су први на бранику отаџбине Краљевине Југославије, Снага духа и вере својих

⁷⁵ МИА Шабац, Мемоарска грађа

чланова давали су наду одрживом концепту југословенства и били безрезервна снага за одбрану земље и династије.

5. 3. Здравствене прилике у срезу Азбуковачком

Ниска просвећеност и економска слабост азбуковачког становништва условљавале су и његово здравствено стање. Честе су биле појаве разних болести, а с тим у вези и знатна смртност. Тако је само 1939. године у срезу умрло 536 лица, док је боловало 811 лица.

5. 4. Полне болести у азбуковачком срезу

Дуготрајно робовање под Турцима, честа ратовања и одласци у надничење далеко ван Азбуковице узроци су појаве сифилиса у овим крајевима. Стога срески начелник у овом годишњем извештају Краљевској банској управи Дринске бановине за 1935. годину каже: »Потребно је отворити амбуланту за лечење венеричких болести у селу Грчићу, за исто и суседну општину стрмовачку рачанског среза, где већином болују од сифилиса, ради успешног спречавања на ширењу и лечењу. Како је општина Горњотрешњичка (у којој је село Грчић) посве сиромашна и појединци не могу набавити лекове, треба настојати да се отвори кредит за набавку погребних лекова, арсен препарати, где би срески санитетски референт сваке недеље вршио убризгавање на болесницима, који се било услед стидљивости или даљине пута уопште не лече нити долазе лекару а село Грчић удаљено је од седишта среза 22 км уз Дрину.«⁷⁶ У циљу здравствене заштите становништва у Љубовији је постојала Среска болница са једним лекаром и капацитетом од 26 кревета. Такође је у Љубовији била и једина апотека у срезу. Поред лекара у болници постојала су још три лекара, и то: при Здравственој задрузи у Пецкој, један приватни лекар и лекар на

⁷⁶ Група аутора, „Азбуковица, земља људи и живот“, Љубовија 1985, стр.290.

дужности среског санитетског референта. Срески референт је био организатор предавања за становништво из области исхране, хигијене, разних лечења, а посебно су била интересантна предавања против алкохолизма (овај крај је био познат по производњи, али и по употреби ракије). Само у току 1938. године референт је одржао 19 предавања за народ, извршио 136 прегледа животних намирница, имао 4 хигијенска прегледа лица, обавио 93 судска лекарска рада, прегледао 8 оболелих лица и 1 заражени дом, вакцинисао против дифтерије 655 лица, а на бактериолошки преглед послао 11 лица.

6.

ГРАЂЕВИНСКИ ПОДУХВАТИ ЉУБОВИЈСКЕ ВАРОШИЦЕ У МЕЂУРАТНОМ ПЕРИОДУ

6. 1. Градња моста у Љубовији

На месту некадашње царине и скеле, у потесу некадашње варошице Љубовије, између села Михаљевић и села Драбић, почетком 1921. године започете су припреме за постављање и градњу гвозденог моста. Најпре су аустријски војни инжењерци минирали подводну речну стену и постојеће камене хриди које су се налазиле у непосредној близини будућег моста. У средишњем делу реке, између брда Крш и Михаљевићког виса у Босни налазио се водени камен звани Ћогат, који се беласао под таласима воде (ћогат на турском језику значи коњ белац). То је било једно омање камено острвце са уздигнутим оштрим каменом изнад воде, а са десне стране од Ћогата ка Кршу налазио се већи спруд који захвата 2/3 речног корита. При градњи моста код Љубовије 1921. године аустријски инжењерци подводно су минирали камен Ћогат и камени спруд, тако да не постоје никакви трагова његовог некадашњег постојања⁷⁷. Потом је извршена сондажа, провера земљишта и терена, планирање прилаза мосту. Веома обимни и исцрпни радови на мосту

⁷⁷ Дероко Ј. Д. Проф., Дрина, Нови Сад 1939

трајали су од 1922. до 1926. године. Након завршетка Првог светског рата, стварањем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, река Дрина више није постојала као граница између двеју држава, већ спона између два иста народа, па је државни врх у оно доба (несређеног стања током 1920. и 1921. године), искористио могућност да се набаве гвоздени мостови на рачун ратних репарација и да се они поставе код Зворника, Бајине Баште и Љубовије. Првобитно израђени пројекат за доњи строј (речне стубове) није довољно проучен, па је током грађења моста и пројекат допуњаван. Дрвени загати (оплате) за фундирање речних стубова показали су се недораслим њеној воденој снази, па је рад у њима споро напредовао. Један загат (десни), Дрина је чак порушила и однела 2. фебруара 1922. године. Крајем децембра 1923. године техничко одељење предузећа „Обнова“, са надзорним инжењером Миланом П. Драгојловићем, завршило је постављање главних квадера, те је тако завршен рад на изради доњег строја моста. Посао је био необично тежак, дно реке растресито, крупан шљунак са песком дебљине од 25 центиметара, који непрекидно клизи по чврстом гранитном дну. За копање гранитног тла (због поткопавања темеља копало се дубоко у стену) употребљено је око 1.700 мина. Темељи речних стубова су 6,5 метара тинроки, а 12,50 метара дугачки, а испуњени су набијеним бстоном 3,5 метара дебљине. Потом су изидани стубови тесаним гранигом у цемент малтеру. Мост има два овална и два речна стуба, распон је 150 метара са сре њим отвором од 90 метира. За висину стубова од девет метара, ката је би ла је ниво катастрофалис воде од 11. новембра 1896. године, када је варош Љубовију слистила са земљом.). Велике потешкоће стваране су приликом постављања и подзиђивања четири носећа стуба. Тако је 29. априла 1925. године Дрина оштетила стубове и уништила монтиране скеле на сплавовима, а исте године 11-12. новембра сасвим је однела тек изграђену скелу моста. Срећом, све ове штете на скелама десиле су се када гвоздена конструкција није била монтирана. Радове је изводило предузеће “Обнова“ из Београда, руководилац свих радова бно је инжењер грађевине Стеван Аврамовић. Током фебруара 1922. године започета је изградња четири носећа речна стуба преко реке Дрине и подзиђивање заштитног обалног појаса са обе стране моста. Зидање речних стубова (фундирање) гранит каменом из Радаља, извео је, као подизвођач, љубовијски предузимач Ђорђе Савић уз надзор Милана Мићића, инжењера грађевине из Љубовије. Гвоздена конструкција моста набављена је од фирме „Фишер“ из Немачке, а Ђорђе Беатовић, потпредсеник општине Братунац, у заједници са фирмом

„Фишер“ и „Ранкић“ из Зворника, превезли су целокупну гвоздену конструкцију за мост, коњском и волујском запрегом. Тежина гвоздене конструкције износила је око 1.000 тона, мост је дужине 152 а ширине шест метара, а на коловоз је постављен макадам на „Зорес гвожђу“. Градња моста финансирана је средствима Министарства грађевине Краљевине Југославије и ратном репарацијом у износу од 13,2 милиона тадашњих динара. Одбор за свечано пуштање у саобраћај овог моста 1926. године сачињавали су заједно представници Љубовије и Братунца: Љубинко Јоковић, Радомир Продановић, Тодор Обућина из Љубовије а Абдулах Карић и Ђорђе Беатовић из Братунца⁷⁸. Током 1928. године, након завршетка прилазних путева ка Бртаунцу и Слапашници, комплетирани су радови на мосту који је назван „Мост Краља Александра Карађорђевића Ујединитеља“. Мостови код Бајине Баште и Љубовије изграђени су ипак одлично, уз коришћење најновије технике градње речних мостова, и ови мостови остаће и у будућности најбољи доказ да је техника данас (1926) већ на довољној висини да савлада и тако велике изазове и тешкоће на какве је наишла у овом случају, При градњи моста код Малог Зворника показало се корисним стечено искуство код грађења моства у Љубовији и Бајиној Башти. Гвоздена конструкција за мост код Зворника поручена је још 1922. године, када се још није знало тачно где ће се мост градити. Средишњи део гвоздене конструкције моста срушен је 7. октобра 1944, године, након повлачења немачких окупационих снага са територији Среза азбуковачког, обновљен је и проширен на 7,20 мегара након завршетка рата и пуштен у саобраћај 7. новембра 1945. године!“. На месту где се сада налази стари мост прско Дрине, према Љубовији, на левој обали, биле су зграде у којима су од 1878. до 1915. године биле смештене аустроугарска царинарница, жандармеријска касарна, касарна за финансије и друге пратеће службе. Шеф царинарнице био је Замбал, шеф финансија Качавенда а жандармеријске Шобот. На постојећем пункту налазила се једна велика, заједничка скела, која је превозила људе, стоку и робу, и скелеције су биле људи – Срби са обе стране Дрине. Било је честих претреса, малтретирања виђенијих Срба, а било је и честих хапшења и привођења у затворе. При уласку у Аустроугарску путници из Србије пролазили су кроз карантин и имали су обавезу плаћања царине на поједине производе. Левом обалом Дрине патролирала је аустроугарка жандармерија која је имала на пет-шест места своје карауле, осматрала границу са Србијом уз повремене граничне инциденте. У

⁷⁸ Беатовић Ђорђе, Братунац и околина у мојим сећањима, Београд 1981

близини ових зграда били су магацини за разну робу, стаје за стоку и магацин за смештај „Губер-воде“ која је пакована у боцу од три литра. Упакована вода возена је дереглијама низ Дрину, до Раче, где се претоварала у вагоне и отпремана у иностранство.⁷⁹

6. 2. Градња Храма Светог Преображења Господњег у Љубовији⁸⁰

Први (1) март 1928. године за Љубовију је један веле» историјски датум. Тог дана, на збору целокупног грађанства варошице Љубовије са представницима околних села Читлука, Лоњина и Доње Буковице, једногласно је прихваћен предлог свога пароха о. Александра В. Козлова о подизању Свете Богомоље у варошици Љубовија. Од 110 пуноправних гласача варошице Љубовија, само један је гласао против подизања Цркве у Љубовији, (Житије светих, 1-12, Јустин Ћелијски (записник од 1. марта 1928). На истом збору појединци су дали свој прилог и ударили и први основни капитал за подизање цркве, Љубовија од свог по стања није имала богомољу, парохијски храм је био у селу Читлук а пре тога до 1881. чак у селу Горња Љубовија. Тада је конституисан и Одбор за по" дизање Цркве у Љубовији и за председника изабран Александар В. Козлов, парох читлучки и архијерејски намесник азбуковачки, за првог потпредсед“ ника Љубинко Јоковић, председник општине варошице Љубовија и други потпредседник Стеван Богдановић, кафеџија из Љубовије. За благајника изабран је Зарија Д. Јовановић, деловођа варошице Љубовија, за секретара изабран Ђорђе М. Поповић, чиновник среза суда у Крупњу. Чланови одбора су Јован Милосављевић, срески начелник азбуковачки, Драгољуб Крстић трговац, Тихомир Крстић трговац, Радомир Продановић трговац, Војислав Ковачевић трговац, Светислав Перић трговац, Обрад Чобић трговац, Илија Полић трговац, Богољуб Втеленски апотекар, Славољуб Тадић кафеџија, Сретен Васић кафеџија, Игњат Илић кафеџија, Тодор Обућина опанчар, Стојадин Дамњановић опанчар, Вукашин Илић абација, Војин Крсмановић обућар, Станко Остојић обућар, Светислав Поповић пољопривредни ековом, Милорад Павићевић ковач, Тихомир Васић тежак из

⁷⁹ Кушевић Др Рајко, Југославија на техничком пољу 1919-1929, Ужице, 1930.

⁸⁰ Младеновић С. М., Храм Преображења Господњег у Љубовији (1940-2020), Љубовија, 2020, 72-76. Стр.

Читлука, Милан Васић тежак из Читлука, Драгомир Савић тежак из Лоњина, Томо Лукић тежак из Лоњина, Урош Јовановић тежак из Д. Буковице, Тодор Илић тежак из Љубовије, Мијаило Виторовић опанчар, Сретен Илић ковач, Цветко Вучковић кафеџија, М. Гхаило Михаиловић трговац, Владимир Јевремовић тежак из Д. Буковице Бора Илић управник поште, Љубомир Грујичић опанчар, Душан Барбарез писар срески, Ристан Тодоровић тежак из Лоњина и Сретен Дамњановић, опанчар из Љубовије. Одбор за подизање цркве у Љубовији бројао је 30 чланова, а одбор су чинили сва виђенија и имућнија лица из вароши Љубовија и околних села. Новоформирани одбор, са потписом свих чланова, упутио је молбу Епископу шабачко-ваљевском Господину Михаилу, за свети Благослов и одобрење да се може приступити раду и активностима на подизању Цркве у Љубовији. Њ.П. Епископ шабачко-ваљевски Господин Михаил, актом број 224/1928 од 10. марта 1928. године, одговорио је на молбу Одбору за подизање цркве у Љубовији: „Шаљемо одобрење и благослов за подизање нове Цркве у варошици Љубовији. Препоручује се народу да се са Одбором постара за материјална средства и да се за даља упуства у свему око подизања Цркве обрати подручном им Духовном суду". Одмах на првом састанку Одбора констатовано је да се у Љубовији сазида Свети Храм који би достојно одговарао „Дому Господњем“ а уједно служио би на украс варошице као среском месту. У томе циљу Одбор је на предлог свог председника пароха Козлова примио и упутио целокупном народу Српском проглас којим се апеловало на ове „благочестиве и милосрдне хришћане, који су искрено одушевљени љубављу и ревношћу за славу Христа Господа“, затим на све државне власти, установе и удружења, да својом дарежљивошћу помогне Одбору у извођењу постављене велике и племените идеје. Са захвалношћу овде износимо, да се први апелу одазвао г. Илија Строгонов, власник књижаре „Возрођења“ из Београда, који је бесплатно одштампао хиљаду примерака прогласа Одбора. Међу првим приложницима су били Љубо А. Васић, трговац и колектор из Београда са 10.000 динара, Трговинско удружење из Љубовије са прилогом од 3.000 динара, Милорад Рајковић из Београда са 1.000, Срески одбор среза Азбуковачког са 1.000, Занатлијски еснаф из Љубовије са 1.000, Прва хрватска штедионица из Загреба са 500, Народна књижница из Љубовије са 500, Милорад Симић народни посланик за срез азбуковачки са 300 динара и многи други приложници. У прикупљању прилога нарочито су се истакли благајник одбора Зарија Јовановић, затим повереник Одбора Радослав Ковачевић, трговац из Љубовије. Исте 1928.

године добијена је потврда, тј „посједовна пријава“ о поклону земљишта - плана за цркву од стране општине варошице Љубовија, а потом је израђен и „ситуациони план“ истог. Нажалост, иако је предвиђено било више извора за прибирање средстава, ипак се она свела на крају прве године на раду одбора само на томе. Уз велике напоре Грађевински одбор обезбедио је 30. јуна 1929, године одређену количину динамита до Ибре Асановића из Сребренице и истог дана отпочело је вађење камена у потесу Крш. За вађење и вучу камена до црквеног плаца у Љубовији обавезали су се Милош Савић, Милош Јоковић, томо Лукић, Милош Томић и Милутин Јовановић из Лоњина и Боривоје Филиповић из Доње Љубовије. Трошкови копања, довлачење камена за темеље цркве у земљи, обезбеђивање потребне количине динамита и друге припремне радње коштале су 12.689,50 динара. Активност црквеног Одбора за градњу цркве током 1930. и 1931. године, сводила се углавном на акцију прикупљање новчаних средстава за подизање храма, набавку грађевинског материјала (камена) и прибављање плана и дозволе за градњу храма. Одбор се током 1932. године обратио Епархијском управном одбору са молбом да одобри и препоручи свим црквеним општинама и управама манастира у Епархији шабачко-ваљевској да у своје годишње буџете унесу ставку за одређену суму новца. Епархијски управни одбор бројем 362/33 од јануара 1933. године удовољио је молби Одбора за градњу цркве у Љубовији са препоруком црквеним општинама да уплате одређену суму новца за градњу цркве у Љубовији, али је одзив био веома слаб, свега 10-ак црквених општина и један манастир уплатили су симболичну суму новца, Исти резултат је био и са апелом на државне установе, удружења, и друге установе од јавног значаја. На седници Одбора за градњу храма у Љубовији, децембра 1931. године, одлучено је да се утврди облик, обим и тип храма, јер је сума прикупљеног новчаног прилога била толика, да се с те стране могло помишљати само на прву етапу изградње храма у Љубовији, тј. у оном обиму који је био предмет разговора на поменутој седници. То је било откопавање земљишта и зидање темеља. Најзад, после много напора и спремања Одбор за подизање цркве у Љубовији је на седници 23. августа 1932. године, донео одлуку да се извођење радова прве етапе изврши у режији, с обзиром да се сав камен већ налазио извучен на плац а сам плац - место где се зида храм примљен у власништво од општине Љубовија и налази се на погодном месту: издигнуто, здраво и на средокраћу варошице. На истој седници једногласно и једнодушно од свих чланова усвојен је предлог да се црква посвети Светом

Преображењу Господњем а саборни дан да буде Петровдан. Средином (15. јула) 1932. године, Миливоје Гарић је са својим кампањонима заравнао - уредио плац пре копања темеља (плаћено 250 динара), док је Миливоје Петровић довукао сав потребан камен за цокле из каменолома Крш а уједно обезбедио и 1.500 килограма цемента за суму од 990 динара. Почетком септембра набављено је 13.950 кг цемента од фирме „Ракић и компаније“ из Ужица за суму од 8.890,40 динара, а цемент су довукли Цветин Јеротић и Миливоје Петровић наплативши 782 динара. Грађевински материјал складиштили су и обезбеђивали Драгољуб Полић, Игњат Петровић, Вељко Петровић, Драгољуб Петровић и Десимир Савић из Лоњина, којима је плаћана одговарајућа накнада. Градња Храма је завршена 1939. године и тада је храм и освећен.

6. 3. Изградња „Хидроелектране“ у Љубовији⁸¹

Хидроелектрана у Љубовији постојала је у периоду пред Други светски рат, када је тачно саграђена и до када је осветљавала варошку улицу, није познато. У мемоарским сећањима старих Азбуковчана на предратну варош Љубовију, наводи се да се током 1936. године, у предизборним активностима Тихомира Васића, помиње градња хидроелектране и осветљење вароши. Тих година саграђена је на реци Љубовићи, у потесу Давидовића лука (потес садашњих Аксића), изнад садашње бране, електрична стругара власника Рајковића, индустријалца и банкара из Бајине Баште, и хидроелектрана чији је власник био Словенац **Мартин Лебер**⁸². Хидроелектрана је имала турбину малог капацитета, служила је током дана искључиво за рад стругаре а у споразуму са среском влашћу да током ноћи осветљава главну улицу. Тада су нестали зелени фењери са петролејским лампама и постављено је пет лампи које су осветљавале главну улицу од реке Љубовиће до Дебелог бедема. Између њих простирале су се мрачне неправилне површине иза којих су се

⁸¹ Младеновић С. М., 150 година Варошице Љубовија (3. Јун 1871.) Старе Вароши (1836-1896 – 1897-1940), Љубовија, 2021., 283-284. Стр.

⁸² Мартин Лебер, рођ. 1885. године у Понингу, Цеље, (Словенија), редов – пешак 35. Штајерског пука. Учествовао на фронту у Станославођу, Русија од 01.02.1915. до 03.04.1916. године када је рањен у ногу (последике укоченост стопала и прстију), инвалидитет 30%. Као ратни заробљеник и рањеник пребачен у Хаџиће, Сарајево, а потом се после рата настанио са породицом у Грачаници, селу код Љубовије.

назирали начичкани дућани, кафане и занатске радње. Мартин Лебер се доселио након Првог светског рата са породицом у Грачаницу, заселак Ракићи, и са супругом Ангелом имао је сина Јошка. По причи мештана, пред рат (1938. или 1939.) доселио се у Доњу Љубовићу, заселак Аксићи, где је саградио хидроцентралу, стругару и реновирао стару Вводеницу. Након Другог светског рата, хидроелектрана је обновила рад све до 1953. године, када се Мартин са породицом одселио у Словенију а кућу продао Марку Пантићу из Доње Љубовиће. Осветљење је било важно за варошицу, пуну промена, ситнијих и круљ нијих догађаја, које је народ памтио и препричавао не само за кафанским столовима већ и по дотичним сокацима осветљене главне улице. Тадашњи варошани бише и „одоше“, оста прича и предање о хидроелектрани и стругари на Љубовићи, надомак варошице Љубовије, којој се дивио тадашњи свет варошице, и са њима оде у заборав⁸³.

7.

ОДЈЕЦИ АПРИЛСКОГ РАТА У АЗБУКОВАЧКОМ СРЕЗУ И ОКУПАЦИЈА

Догађаји од 25. марта, када је влада Цветковић-Мачек потписала пакт са силама осовине (тј. са Немачком и Италијом), и 27. марта, када је у земљи извршен пуч, раскинут пакт и када су широм земље, одржане бројне масовне демонстрације, у којима је народ мизражавао спремност да борбом очува слободу и супротстави се фашизму, наишли су на широк одјек међу становништвом Азбуковице. Људи су, готово без изузетка, изражавали одушевљење због раскида пакта. У Љубовији, Пецкој и у још неколико места где су постојали радио-апарати људи су се окупљали и живо коментарисали вести из Београда и других радио-станица. Патриотско расположење је расло, нарочито због тога што у овим крајевима још нису биле зарасле ране које су германски освајачи били отворили у првом светском рату и што су сећања народа на окрутност и злочине немачких и аустријских војника била још релативно свежа. У Пецкој се то, расположење претворило у праве демонстрације. У наредних десетак дана у срезу се није дешавало ништа што би указивало на неке веће припреме земље за рат. Један број војних обвезника позван је на војну вежбу,

⁸³ Казивање Петра Нешковића из Љубовије од 15.03.2021. године.

али мобилизације није било. Тек 6. априла, после бомбардовања Београда и објаве рата, извршена је мобилизација, која је слабо организована и траљаво спровођена од стране надлежних органа. Међутим, сви војни обвезници, без обзира да ли су добили позиве или не (јер мобилизација није била јавна, већ тзв, тајна), 7. и 8. априла кренули су у групама из Азбуковице у своје јединице. Првих недељу дана од почетка рага мало се шта поуздано знало о ситуацији у земљи и на фронтовима. Званичних вести готово и није било, Преносиле су се различите и контрадикторне приче и гласине: једне о успесима југословенске војске на бугарској граници, на Скадру, на мађарској граници, друге о појави тенкопа са кукастим крстовима усред Србије у Јагодини итд. Узалуд су се људи интересовали за ситуацију; у срезу нису ништа знали да им кажу, као ни у Сухопутној станици⁸⁴ у Љубовији. Кад су се пронеле вести да војска одступа и да ће се концентрисати за одлучни отпор негде у средишњем, планинском делу земље, формиране су и две групе добровољаца, већином од омладинаца који још нису били војни обвезници — једна у Пецкој, друга у Љубовији — које су такође кренуле да ступе у војску и да се боре. Обе су, међутим, наишле на немачке јединице и вратиле се кућама⁸⁵.

7. 1. Усмено сведочанство из Доње Буковице код Љубовије

Старина Петар Љ. Јевремовић (1935)⁸⁶ из Доње Буковице код Љубовије, сећа се 30. марта 1941.г., када је имао шест година. Наиме: „... тада смо орали за куруз, испод куће у Д. Буковици, кад на Јевремовића поток дође викач Дејо (Десимир Лазић, из Берловина, прим. аут.), и повика: „Љубо... Цвијетине... да поћерате коње и волове на збориште у Ваљево, рат само што није почео...“, отац Љубомир чу за то, остави мотику, чича Цветин пође први ка кући, мајка Гроздана и стрина Стана плачу, баба Коса брише сузе, а прабаба Вида мирно посматра шта се догађа. Вида и Коса су тако 1914.г. Испраћали прађада Петра и њене синове, ђедове Ристу и Милоја (Милоје је муж Косе, мој ђед). Отац Љубомир се

⁸⁴ Сухопутна станица – истурена одељења војних округа у априлском рату.

⁸⁵ МГ 563, историјски архив Шабац, групна изјава

⁸⁶ Усмено казивање Петра Љ. Јевремовића (рођ. 1935), у мојим необјављеним белешкама о пореклу породица из Доње Буковице, писаним у периоду 2010-2014.

спремио, он и чича полазе ка капији, осврну се једном, двапут... жене плачу и мени је било тешко... отац ме помилова по глави и рече баби Коси: „Ако се ми не вратимо, овог малог подижите“, то рече и замаче низ пут...

Са собом су поћерали два пара јахаћих коња, у Ваљеву су се обукли у униформе, пошто су били резервисти. Отац Љубомир је био наредник у чети, и од наоружања добио је само пиштољ, а чича Цвијетин је тражио да му се да „Збројевка“, и ништа друго није ћео да узме. Нијесу само отац и чича отишли тад на мобилизацију, отишло је цело село, сви који су служили војни рок по педесет година старости били су тих дана у Ваљеву. Упутише их на фронт код Љига, били су у некој митраљеској чети, командир им бијеше Хрват. Отац ми је овако казиво: „Били смо у рововима у Љигу, чекали смо Њемце, али Њемаца ниодкуд нема... кад одједном поче земља да се тресе, чета се поплаши, никада раније ово нијесмо виђели... били су то њемачки тенкови... кад Цвијетин виђе ту „машинерију“ устаде из рова, скиде капу, прекрсти се и рече: „Боже, смети их с' пута“, утом Шваба из тенка отпоче паљбу, Бојо Дукић, (Богосав Јовановић, прим. аут) комшија, скочи те Цвијетина обори на земљу, иначе би га рафал на месту покосио.... затим се развила тешка борба, тукли смо их бомбама и митраљезима, одбили смо два напада, Швабе су се повукле... у трећем нападу, наредник Милутин Урошевић, из Роготе, скочио је са бомбом на њемачки тенк, уништио је тенк али је ту нажалост и погинуо.... одбисмо и овај напад... утом наш командир рече како је склопљено примирје са Немцима и да треба да предамо оружје и потом да нас терају у логоре, на то каплар Коста Рајиновац (Коста Ристановић, прим. аут), наш комшија из Поднемића, извади пиштољ и убије командира, оптужујући га за издају....

Јединица се потом растурила. Брат Цвијетин је зграбио пушкомитраљез и отишо са неком групицом мојих војника, у којој би и комшија Рајиновац, (Коста Ристановић, из Доње Буковице, прим.аутора) ка Ваљеву, ће се крио десетак дана, а онда је отишо на Равну Гору... није хтео да се преда Њемцима... Сећо се Цвијетин 1914. године, кад га су ко дијете, покојни отац Милоје и покојни чича Ристо, водили са собом и војском у Ваљево пред Швабама... Сео сам на воз за Ваљево... Њемачка патрола ме ухапси на станици у Ваљеву, поћера у лагер.. Фала драгом Богу, ту ме познаде мој бивши војник из кадра у Новом Саду, Хрват Ивица (из Вуковара), који бијаше тад у њемачким помоћним јединицама, те ме пусти са рођацима да под велом ноћи побегнем низ улицу ишли смо

само ноћу, те сам после два дана стигао жив кући... сазнам касније да су они моји коњи помрли од глади на неком брду код Ваљева.. греота од Бога... каки лепи коњи.... Касније дознам, да су у ропство пали чича Новак Јевремовић, који је био граничар, да су га ухватили код на Блацама код Прокупља и рођак Борисав Јевремовић, тада тек мобилисани регрут, заробили га четвртог дана рата Швабе код Скопља. Чича Јован Јевремовић вратио се од Г. Милановца где му се јединица распала, брат му Десимир, сачувао је пуковску заставу и донео кући. Рођак Војин Јевремовић, који је био жандарм у Г. Милановцу, када се војска распала, да би дошао до куће, морао је скинути униформу, те у гаћама све крадом ноћу ићи шумом да би спасао главу, јер Швабе издаше наредбу да пуцају у сваког кога затекну у униформи краљеве војске. Рођак Славко Јевремовић, ондашњи официр у Ваљеву, вратио се тих дана у Берловине а брат му Обрен, ондашњи трговац у Београду, избегао је ропство, пошто му се јединица распала негде у Срему... касније, током августа ступио сам у одред мајора Драгослава Милетића (Рачића, прим аут), и обучавао сам четничке регруте на Баурићу... брат Цвијетин у јулу је дошао кући, да би после сукоба са комшијом Костом Рајиновцем, отишао у Грачаницу, код бишег жандармеријског поднаредника Вујице Николића, поново узео оружје и убрзо отишао са Миладином Глигорићем (вођом љубовијских четника), у Босну, да се бије са Швабама и усташама...“.

7. 2. Борбе код моста на Старој Љубовији и пад азбуковачког среза под немачку окупациону власт

Пошто су Немци прешли Саву код Сремске Митровице већ 12. априла и сутрадан наставили наступање ка југу, делови појединих јединица југословенске војске, у почетку приштапске и позадинске јединице, а касније и делови оперативних пукова Потиске и Треће коњичке дивизије, почели су се појављивати у Азбуковици. Повлачећи се у неред, претходно већ у делимичном осипању после сукоба са Немцима, обе ове дивизије су престале да постоје овде у Азбуковици, у селима Грачаници, Постењу, Мзовници и другде. У Љубовији је већ 14. априла по подне заробљен део 6. ваздухопловне базе у повлачењу, на челу са генералом Владимиром Димитријевићем. У варошици је било 200 до 300 наших војника, а у зградама среских надлештава овећа група виших и нижих официра. Немци још нису били у Љубовији. Тада су преко моста на Дрини једним

мотоциклом дошла три Немца, слободно мила у Љубовију и разоружала све затечене офицере и добар део војника који су се затекли у варошици. Камионом југословенске војске пребацили су заплењено оружје, а колону од преко стотине заробљених официра и војника отерали преко Дрине у Босну. У два наредна дана су се са остацима својих дивизија, 3. коњичком и Потиском, Немцима на тлу Азбуковице предала још два генерала, команданти тих дивизија. Из тог неславнот рата у Азбуковици су, поред сећања на срамоту, остала у успомени и два догађаја као светли примери борбености и храбрости⁸⁷. У повлачењу пред Немцима део једне батерије из Потиске дивизије, у којој већ није било официра, отворио је снажну артиљеријску ватру и зауставио немачку колону код Узовнице. Међутим, премоћ Немаца је била таква да су брзо сломили отпор храбрих артиљераца, тако да су се ови под онажним притиском, остављајући оруђа, повукли и разишли по оближњим брдима. Али један поднаредник, коме се на жалост ни име не зна, са једним помоћником, није хтео да бежи и својим топом је упорно дејствовао, задржавајући Немце све док није погинуо. Тек тада је његовпомоћник напустио оруђе. Али и кад је топ заћутао, Немци су се дуго и опрезно привлачили мртвом артиљеријском положају. Кад су коначно доли на напуштени положај, нашли оу три топа, од којих је један још био усијане цеви, и згрчено тело мртваг и усамљенот браниоца. Истог дана, 14. априла, око 11 сати, водио се и други краћи окршај, овај у непосредној близини Љубовије. Са положаја на Кршином брду једна јединица југословенске војске је отворила снажну пушчану и митраљеску ватру на немачку колопу са друге стране Дрине. Немци су узвратили и наши су се повукли, али тек после минобацачке и артиљеријске ватре непријатеља. У овој борби погинуло је 14 војника југословенске војске. Колико се памти, то су једине две борбе на терену Азбуковице у којима је пружен отпор непријатељу у априлском рату 1941. године. Немци су у Љубовију ушли 14. априла у поподневним сатима. Тог дана и сутрадан прошле су бројне моторизоване њихове јединице, долазећи и левом и десном обалом Дрине од Зворника и настављајући, готово без задржавања, према Бајиној Башти. Ови податци важе за званичне по питању априлског рата на територији азбуковачког среза, или су бар важили у периоду од 1960тих до дана писања овог рада. Исти су потпуно правоснажно укључени у прву публикувану монографију Азбуковице из 1985 („Азбуковица, земља, људи и живот“) и постали су основа за свако будуће

⁸⁷ МГ 251, историјски архив Шабац, групна изјава

историјско дело везано за период почетка и тока другог светског рата на овом подручју. Наиме, увидом у архив Храма Преображења Господњег у Љубовији, пронашла се **књига умрлих бановинске болнице у Љубовији**⁸⁸, вођеној од 1924. до 1943. године. Ту се дошло до следећих података о погинулим војницима југословенске краљевске војске који су страдали 16. априла 1941. године у одбрани моста на Старој Љубовији, дакле два дана после званичног 14. Априла који се годинама узимао за званичан дан немачке окупације азбуковачког среза. Овде ћемо навести имена страдалих војника:

- **КУЊАКО - Јања Павле**, редов-војник из Сомбора (католик), рођ. 1914., (погинуо код моста на Дрини 16.04.1941.), сахрањен код моста, испод куће Милоја Илића на Старој Љубовији.

- **МИЛЕНКОВИЋ Ђорђије**, редов-војник, погинуо 16.04.1941. код моста на Дрини, сахрањен код моста, испод куће Милоја Илића на Старој Љубовији.

- **СЕКУЛИЋ Милан**, редов-војник, погинуо 16.04.1941. код моста на Дрини, сахрањен код моста, испод куће Милоја Илића на Старој Љубовији.

- **МИРЋЕВИЋ Симјан**, редов-војник, из села Брежане, Општина Беичишка, срез Орхид, ожењен, стар 23 године, рањен приликом одбране моста 16.04.1941., у стомак (метак поцепао црева), пренесен у бановинску болницу у Љубовији, где је умро 17.04.1941. године, и сахрањен у болничком гробљу.

Све страдале војнике опојао је свештеник Александар Козлов.

Нажалост, ови борци до данас, немају никакаво спомен обележје нити су њихова имена забележена у историјским радовима, нити постоје податци да су њихови гробови есхумирани.

Варошица је тих дана била готово пуста, а становништво се било склонило у околна села. Међутим, овога пута Немци нису предузимали никакве мере одмазде и нису уопште залазили у села и брда. Људи у Азбуковици још дуго после априлског рата нису могли да схвате узроке брзе и срамне пропасти земље. И стари и млади осећали су срамоту земље као своју личну. У народу је владало уверење да се без обзира на снагу непријатеља отпор могао пружити, а поготову у овим брдима и кланцима. Пораз и срамна капитулација изазвали су дубоку потиштеност и забринутост за будућност.

⁸⁸ Књига умрлих Бановинске болнице у Љубовији (1924-1943), у архиву Храма Преображења Господњег у Љубовији

ПОГОВОР

Изучавање локалне историје, у овом случају једног дела богате историје бившег среза азбуковачког у међуратном периоду, даје нам се могућност да из више аспеката испитамо основне проблеме који се из периода у период историје врте у једном месту. Можемо сагледати сложену демографску структуру Азбуковице у првој половини двадесетог века, времену које је предходило крвавом грађанском рату и успостављању комунистичке диктатуре након 1945. године. Можемо јасније сагледати катастрофалне последице Великог рата, пропаст ситног земљорадника на уштрб малобројних кулака – богатих земљорадника и варошке олигархије, социјалну кризу која је привидно нашла спас у марксистичким идејама о „једнакости“ свих људи кроз пропагандне зборове омладине КПЈа, касније револуционарне војске у току другог светског рата. Можемо сагледати проблеме послератне државе са едукацијом пољопривредника који се слепо држе наследне доктрине, са лошим стањем у школству и одзиву женске деце основном школском образовању, али и богату грађанску историју политичких подела које се нису угасила ни након седамдесетогодишње диктатуре комунистичке партије и њених политичких синова. Све у свему, ова тема отвара још доста поглавља у историји локалне заједнице која се постављају пред младог истраживача, а која нам може понудити много одговора на дилеме савременог друштва.

6.

ИЗВОРИ⁸⁹ И ЛИТЕРАТУРА

Извори:

1. Архив БиХ, КЕУ ДБ, пов4920/39, пов-1320/40.
2. Архив БиХ, КБУ ДБ, Пољопривредно одељење, сиг-13513/38
3. Архив града Сарајева, Трговинско-индустријска комора Сарајево, 101, кутија 24/1934.
4. Архив Југославије, Министарство трговине и индустрије Краљевине Југославије, фасц.12/78.
5. Архив Југославије, Министарство финансија Краљевине Југославије, фасц-347.
6. Дефинитивни резултати пописа становништва и стоке у Краљевини Србији од 31. јануара 1910. године, књ. 1, Београд 1911.
7. Дефинитивни резултати пописа становништва Краљевине СХС од 31. Јануара 1921. године, књ. 1, Сарајево 1932.
8. Дефинитивни резултати пописа становништва у Краљевини Југославији од 2. Фебруара до 31. марта 1931. године, књ. 1, Београд 1937.
9. Дефинитивни резултати пописа становништва у Краљевини Југославији од 31. марта 1931. године. Присутно становништво по главном занимању, књ. IV, Сарајево 1940, 92.
10. Историјски архив Београда, Трговачка комора Београда, П1/2.

⁸⁹ Фотографија на насловној страни рада, преузета из књиге М. С. Младеновић, „150 година Варошице Љубовија (3. јун 1871.) Старе Вароши (1836-1896 – 1897-1940)“, Љубовија, 2021. На фотографији трговци из међуратног доба, у кафани Игњата М. Илића из Љубовије. Породични архив пок. Стојадина И. Илића, (1916-2006), бившег правника из Љубовије.

11. Историјски архив Шабац, Фонд начелства среза Азбуковачког (1830-1940)
12. Књига умрлих Бановинске болнице у Љубовији (1924-1943), у архиву Храма Преображења Господњег у Љубовији
13. Политика 1938, бр. 10972,
14. Пољопривредна годишња статистика (производња – увоз извоз) 1933, 1934,
15. Правда 1940, бр. 12 907, 7.
16. Радикал, бр. 10, Шабац, 4. 3. 1929.
17. Статистички годишњак Краљевине Југославије за 1937. годину, Београд 1938,
18. Статистика избора народних посланска за Народну скупштину Краљевине Југославије извршених 5. маја 1935. године, Народна скупштина Краљевине Југославије, Београд 1938.

Необјављени извори:

1. Јевремовић И. Љ., *„Белешке о пореклу породица из Доње Буковице, Читлука и Доње Љубовије“*, Љубовија, (2010-2015)

Литература:

1. Беатовић Ђорђе, *„Братунац и околина у мојим сећањима“*, Београд, 1981.
2. Група аутора, *„Азбуковица, земља људи и живот“*, Љубовија 1985., стр.249-290.
3. Јевтић А., *„Хроника Пецке“* (рукопис), МИА Ваљево.
4. Јосић П., *„Посавотамнава“*, Међуратни период; Шабац 1983., 280.
5. Дероко, др. Д. Ј., *„Дрина“*, Нови Сад, 1939
6. Кушевић, др.Рајко, *„Југославија на техничком пољу 1919-1929“*, Ужице, 1930.
7. Младеновић С. М., *„150 година Варошице Љубовија (3. јун 1871.) Старе Вароши (1836-1896 – 1897-1940)“*, Љубовија, 2021.
8. Младеновић С. М., *„Храм Преображења Господњег у Љубовији (1940-2020), Љубовија“*, Љубовија, 2020.
9. Обрадовић М., *„Село Дринске бановине у бројевима, Пољопривредна комора за Дринску бановину у Сарајеву“*, Сарајево 1939.

10. Станивуковић П., Неговановић М., „*Сто година ловства у Азбуковици*“, Љубовија, 2000.
11. Хасанагић Е., „*Овде је Србија рекла слобода*“, Београд 1982, 104.